

ЕВРОСКЕПТИЦИЗЪМ – СЪЩНОСТ, ПРИЧИНИ, ПРОЯВЛЕНИЕ

Евроскептицизмът в някои източноевропейски страни-членки на ЕС

Георги Чанков*

Увод

Започналата през 2007 г. в САЩ финансова криза бързо прераства във всеобща икономическа криза, последвана на много места от политическа такава. В доста от страните в Европейския съюз външен израз на тази политическа криза се явява евроскептицизмът: вариращ от конкретна политическа реакция на икономическите трудности и неспособността на политическите елити за бързото справяне с тях до цялостна критика на самия модел на европейската интеграция. В отношението на политическите елити към него преобладава първосигналното му отхвърляне и отказ от изследване на причините за явлението, с надеждата че подобряването на стопанската конюнктура ще заглуши евроскептичните настроения. Настоящата разработка е опит да изследва евроскептицизма в дълбочина и в ширина и да предизвика по-голям научен интерес към явлението, което по всяка вероятност ще запази осезаемо присъствие в политическия живот на страните от ЕС, в т.ч. в Източна Европа, в обозримо бъдеще. Доколкото в България евроскептичните настроения са все още периферни и слабо представени политически, то следва да се проучи възможността за тяхното засилване и конкретно проявление.

1. Популизъм

Евроскептицизмът е сравнително ново явление, доколкото става въпрос за нагласи, свързани с появата и развитието на Европейския съюз (по-рано на Европейската общност). Той може да бъде разбран най-пълно като проявление на едно доста по-старо политическо явление, именно **популизма**.

Популизмът е термин с латински произход, означаващ политическа позиция или стил в реториката, насочени към широки слоеве в обществото,

* Георги Чанков е доцент, доктор в катедра Международни отношения, УНСС, email: chankov_g@yahoo.com

опростено т.нар. "народ". Същността му е противопоставянето на народа (като имащ единна воля) срещу "елита". Древни примери за популизъм са напр. борбата на атинския "демос" против родовата аристокрация в Атина и борбата на плебеите ("популярите", оттам и името) против патрициите в Рим. Марко д'Ерамо сочи за начало на явлението в съвременния му вид движенията на "левелерите" и "дигерите" в Англия от 17.в., причислява към него "пужадистите" във Франция, "народничеството" в Русия, "перонистите" в Аржентина, привържениците на Ганди в Индия, на Насър в Египет, на Карденас в Мексико (Магсо, 2013). Днес популизмът обединява разнородни обществено-политически течения и движения в страните с демократично управление, насочени към суверена, издигащи идеи за пряко участие на народа в управлението. Тези нагласи изразяват недоверие в държавните институции, според тях овладени от "елита" [1] – представен като корумпирана група, чиито интереси са несъвместими с тези на "народа". От 1967 година учените се опитват да дадат определения (Магсо, 2013), които да улеснят обозначаването на популизма и съпоставянето му с други политически явления. Даниеле Албертази и Дънкан Макдонал напр. определят популизма като идеология, която "организира добродетелните хора от една хомогенна общност срещу набора от елити и опасни "други", които заедно са изобразени като лишавачи (или опитвайки се да лишат) суверенния народ от неговите права, ценности, просперитет, идентичност и глас." (Albertazzi, Duncan 2008). Всъщност най-краткото и доста точно определение за популизъм е дадено от Сергей Караганов: "Популизмът е демокрация, изплъзнала се от контрола на елита." (Караганов, 2017).

Трудността по даване на определение на популизма идва от разнообразието в проявленията му, но и от обстоятелството, че понятието не е самоопределение: т.е. никой не се самоопределя като популист, ангажирайки по този начин конкретни виждания и програми в отличие от други, системни вече, идеологии. "Популизъм" всъщност е определение, често обидя, отправяна от политически противници, обикновено по произволен начин.

Ако все пак има начин **популизмът** да се определи като цялостна идеология, то той е антисистемна идеология, която е насочена против политическия елит, но не е задължително да отрича принципно цялата система на управление. Понякога тя цели просто смяната на елита с "контраелит", но винаги влиза в противоречие с проповядваните от елитите ценности. Срещат се и популистки движения и партии, възникнали като "народни", които започват да обслужват скритите интереси на същия елит, против който се обявяват. Тук може се причисли и фашизмът в миналото. (Известна е напр. подкрепата, която едрият капитал в Германия оказва на националсоциалистите през 30-те годни на 20 в.) Има и партии и движения, които са изцяло или до голяма степен лабораторни продукти, всъщност прикритие

за политически и икономически елити, загубили напълно или частично обществената подкрепа. Тук можем да посочим както политическото движение "Напред" на Емаюел Макрон във Франция от пролетта на 2017 г., така и "царското движение" НДСВ в България и наследилото го движение ГЕРБ, които предлагат "алтернатива" на компрометирания по време на глобалната криза, съотв. по време на т.нар. "преход" към демокрация и капитализъм, елит. (Всъщност най-често обвиненията в популизъм спрямо ГЕРБ в България идват от страна на представители на т.нар. "автентично дясно" – политически сили, които претендират за идеологически и оттам властови монопол след започналите в България след 1989 г. промени. А в определянето на движението "Напред" като популистко, при положение, че във Франция тази "роля" изглежда запазена за "Националния фронт", няма противоречие: на президентските и парламентарните избори през пролетта на 2017 г. движение "Напред" победи убедително традиционните представители на френския елит: "голистката" десница и левицата в лицето на Социалистическата партия, заявявайки се като тяхна алтернатива.)

Често като популисти са определяни и националисти, търсещи самоопределение и независимост в рамките на традиционните национални държави, като "Шотландската национална партия", бореща се за отделяне на Шотландия от Обединеното кралство и др. Популистката същност на фашизма от първата половина на 20 в. днес дава възможност на застрашените елити чрез контролираните от тях традиционни медии да налагат "фашистки" образ на съвременните популистки партии и така да затрудняват обективната оценка на съвременното явление популизъм. (За първи път либералите в САЩ през 50-те години на 20 в. описват популистките движения от 19 в. в страната си като "прото-фашистки" (Магсо 2013) и дават началото на тенденциозното припокриване на понятията.) В добавка, за традиционните политици често споменаваният през последните няколко години "възход на популизма" е удобна формулировка, която предполага действието на мощни външни за политическата система сили, с които действащите политици обективно не могат да се справят, въпреки добрите им намерения. (Нещо като алиби.)

Понастоящем като големи и влиятелни популистки партии и движения в ЕС се посочват:

- "Националният фронт" във Франция (дълго време определян като "крайно дясна" националистическа политическа партия. Партията сега се позиционира като единствена алтернатива както на традиционните "леви", така и на традиционните десни партии и призовава французите към "втора френска революция", в хода на която цялата реална власт би преминала в ръцете на "народа" (Василева, 2003).
- Италианската партия "Северна лига", основана през 1991 г. както федерация от няколко регионални партии от Северна и Централна Ита-

лия, главен съюзник на партията на Силвио Берлускони, също определен като ("телевизионен") популист. Пак в Италия набира сили движението "5 звезди" на Бепе Грило. Програмата на движението съдържа елементи както на "ляв", така и на "десен" популизъм и либертарианство в стила на американското "Чаено парти".

- СИРИЗА – управляващата лява партия в Гърция, възникнала от обединението на партии със социалистическа, еврокомунистическа, маоистска, троцкистка и екологическа насоченост.
- "Алтернатива за Германия", вече трета политическа сила в страната след парламентарните избори от септември 2017. Следва да се отбележат също британската "Партия за независимост на Обединеното Кралство" (по-скоро със затихващи функции, но с решаваща роля за излизането на Великобритания от ЕС), "Партиите на свободата" (по една в Нидерландия и Австрия), "Истинските финландци", "Подemos" в Испания и т.н.

Общото за споменатите партии, определяни като популистки е, че те са израз на дълбоки политически процеси, породени от края на промишлената епоха във високо развитите страни и прехода към постмодерно, постиндустриално общество. Тези процеси са в ход и са трудни за цялостен дълбочинен анализ. Най-малкото е ясно, че големи групи от обществото губят от тези промени, напр. класическата работническа класа, но не само тя. Външен израз на тези проблеми в голям мащаб е глобализацията. В условията на глобализацията националната държава не може да се справи със защитата на обществения интерес и това предизвиква криза в политическата система на демокрацията, оттам е и появата на популизма като реакция на новите политически идеи и практики. С упадъка на едрото промишлено производство в САЩ и Западна Европа в условията на глобализацията през 80-те години на 20 в. едно ново издание на либерализма изтласква в периферията традиционните десница и левица. Икономическо и политическо надмощие в най-влиятелните държави от Запада (който все още играе водеща роля в системата на международните отношения) взема финансовият капитал, който обективно е заинтересован от премахването на националните (главно икономически) граници и от отслабването на нациите, до степен на невъзможност да се формулират и защитават национални интереси, различни от неговите (За разлика от производствения капитал, обективно заинтересован от по възможност голям и защитен от собствената национална държава домашен пазар.). Тази тенденция постепенно налага поддържаща я идеология–неолиберализъм, изповядвана от съответния политически елит, който на практика налага идеологически монопол, обслужващ процеса на постепенна олигархизация на обществата–концентрацията на икономическа и

политическа власт в тесен кръг, често с кланов характер (чийто представители са напр. семействата Буш и Клинтън в САЩ).

Тази политико-икономическа философия, оформила се през 70-80-те години на 20 в. е като обновено издание на концепцията *laissez-faire* от 19 век. Неолибералната философия в икономиката залага на приватизация, фискални ограничения, дерегулация, свободна търговия и намаляване на правителствените разходи в името на насърчаването на частния сектор. Държавната намеса и помощта за националната икономика се смятат за неефективни и неетични, оттам недопустими. В международните икономически отношения неолиберализмът залага на свободното движение на производствени фактори и свободна конкуренция, като в крайна сметка преследва сливането на местните пазари в регионални такива, в перспектива в един глобален свободен пазар, на който стопанските субекти, транснационални корпорации и главно банки не чувстват ограничения от страна на националните държави. Това е икономическото измерение на глобализма. Традиционната десницата загърбва защитата на традиционните ценности (семейство, религия, ред, нация и националния интерес), приемайки за своя кауза защитата на свободната търговия и конкуренция, превръщайки се дясно-либерална. (Парадоксално, но някои от дясно-либералните партии продължават да се назовават "християндемократи", както в Германия, Италия и Белгия, въпреки повсеместното отстъпление от християнските ценности – напр. по въпроса за правата на хомосексуалистите.)

В културно-политическата област идеологията на неолиберализма налага свободата на отделна личност за сметка на отслабването на обществените връзки и упадък на традиционните (основани на раса, етнос, култура, в т.ч. религия) общества – т.нар. "политика на идентичността", която извежда на преден план правата на отделната личност, но и правата на малцинства – расови, етнически, религиозни, полови и т.н. Губейки масата на организирания в профсъюзи работници, левията изоставя тази своя традиционна целева група и се насочва към споменатите малцинства. Внушението е, че дискриминацията в традиционните общества превръща тези групи в социално слаби – несправедливост, която следва да се премахне, при това повсеместно, но най-напред в страните от Запада. В повечето държави социалистическите и социалдемократически партии се превръщат в леви либерали, търсейки все още опора в социалната държава. В добавка левите либерали застават зад общи и абстрактни каузи като екологията, главно зад модната напоследък тема за опасността от "глобално затопляне" или по-неясното и по-слабо уязвимо за критика клише "климатични промени" (Левите либерали обаче не припознават като своя кауза премахването на имотното неравенство по целия свят.). Така че глобализмът има и културно-политическо измерение, този път вляво.

Левият и десният либерализъм в условията на господство на финансов олигархичен капитал всъщност добре се допълват в рамките на наложилата се след 80-те години на 20.в. нова господстваща идеология. В тези условия консерватизмът е изтласкан встрани и с помощта на водещите неолиберални медии "фашизиран" (напр. "Алтернатива за Германия"), а партиите, които защитават традиционните леви ценности получават обвинения в "комунизъм". Всъщност се получава ново противопоставяне с усложнени измерения, отвъд традиционния сблъсък "ляво – дясно". Става въпрос за сблъсък между господстващия глобалистки "десен либерализъм" ("дясна пропазарна икономика" и "лява културна политика" на идентичността) срещу намиращия се, както изглежда, в начален стадий на оформяне, националистически "ляв консерватизъм" (социална защита, съчетана с икономически протекционизъм и защита на националните интереси и традиционните ценности.) Именно това, което може да се нарече "ляв консерватизъм" много често е назовавано "популизъм", без значение дали критиката му е насочена към икономическата съставка на десния либерализъм, или към културно-политическата му съставка. Това обяснява защо в Италия могат да съществуват едновременно две популистки политически сили, това обяснява и защо гръцката СИРИЗА доста се различава от популистите във Великобритания, Унгария или Австрия и пр. Това, което ги обединява, е застъпничеството им за силна (и най-често социална) държава и противопоставянето на глобализацията и – повече или по-малко явно – на едрия финансов капитал (Ето защо френското движение "Напред", българското НДСВ и италианската "Форца Италия" могат да бъдат окачествени по-скоро като "привидно популистки".)

В същото време споменатите партии са определяни и като повече или по-малко евроскептични. В това има много логика – от самото си създаване ЕС (ЕО) е елитарен проект, който получава или губи подкрепа от гражданите в зависимост от конюнктурата, най-вече от икономическата. В най-добрия случай политическият и чиновнически елити на ЕС не успяват да управляват постиндустриалния преход, така че да смекчат отрицателните последици за една голяма част от населението на съюза. В най-лошия случай те засилват тези отрицателни последици. Ивка Цакова посочва три олигархични заплахи пред бъдещето на ЕС:

а) Корпоративно превземане на европейски регулатори (Виж начина, по който Европейската комисия води преговорите за Трансатлантическо търговско и инвестиционно партньорство);

б) Лобиране на специалните интереси в Брюксел (т.нар. "политически пазар");

в) Система на "въртящи се врати" (revolving doors), т.е. преминаване от европейските институции към едрия бизнес и обратно – богати предпри-

емачи стават висши европейски политици, а след като напуснат политическия пост се връщат отново в едрия бизнес (Цакова, 2016).

Пряка намеса в развитието на европейската интеграция гражданите могат да упражняват единствено чрез изборите за Европейски парламент, който има по-скоро ограничени законодателни и контролни правомощия, а при кризи просто е подминаван при вземането на важни решения, какъвто е случаят с финансовата криза в еврозоната при кулминацията ѝ през 2011/12 г. Общият бунт срещу днешните глобалистски неолиберални елити логично се насочва и срещу доминираните от тях от началото на 90-те години Европейски съюз, по-точно срещу налагащите се олигархични тенденции в икономиката и оттам в политическия живот на обединението.

При все това припокриването между "популизъм" и "евроскептицизъм" не е задължително. От една страна "Унгарският граждански съюз" (ФИДЕС), полската консервативна партия "Право и справедливост", германската "Алтернатива за Германия" и др. принадлежат към отричания от либералите консервативен "мейнстрийм", бидейки в същото време подчертано евроскептични партии. От друга страна българските "дяснопопулистки" движения и партии (НДСВ, ГЕРБ) си остават проевропейски настроени, т.е. безкритични към Европейския съюз във всяко едно отношение. Това се определя от особеностите на българския политически живот в последните две десетилетия – членството в ЕС е най-добрата легитимация и гаранция за оцеляване на българския "преходен" елит (С времето проличава, че, противно на декларациите, тези движения нямат антиолигархичен характер, даже напротив.). Евроскептицизмът може да е насочен и към начина на функциониране на ЕС, без да оспорва господстващата в него идеология и практика на неолиберализма. Традиционните британски евроскептици от средите на Консервативната партия напр. нямат съществени разминавания с неолиберализма, освен желанието им напоследък да ограничат (не и да спрат напълно) свободното движение на хора, но това не ги определя като популисти (Отново поради обстоятелството, че интересите на едрия, олигархичен капитал, са добре представени в партията.). Това определение сега се прилага спрямо "Партията за независимост на Обединеното Кралство" заради нейния подчертано антиелитарен характер.

2. Евроскептицизъм

Може да се приеме, че "евроскептицизъм" е понятие, с което се обозначава недоверие, отрицателно отношение към Европейския съюз, към същността и функционирането на европейската интеграция, към водещата идеология в ЕС. Евроскептицизмът е израз на антиелитарни нагласи, изразявани най-често (но не само) от политически сили, определяни като популистки.

Като понятие той се появява във Великобритания сред противниците на членството на страната в ЕС през 1971 г. Оттогава терминът се разпространява в редица други страни в Европа. Съпротивата на някои кръгове в Дания срещу присъединяването на страната към ЕО, появата на политики като Жан-Мари Льо Пен и Йорг Хайдер показват развитието на евроскептицизма на континента. В България Бистра Боева изследва още в средата на 90-те години тенденциите, различни от "евро-еуфорията", разпространена в разработките по това време. Използвайки термина "евросклероза", тя още тогава предвижда преместването на световния икономически център в Азия (Боева, 1996). (Както става ясно по-долу, това преместване също засилва евроскептицизма понастоящем.). Трябва да се отбележи, че съгласно гореописаната логика има разновидности на евроскептицизма – от общото неприемане на интеграцията (и идеологическата ѝ основа) до отхвърлянето на отделни проекти на ЕС (приемането на единна валута, Конституционния договор, наддържавното начало и федерализацията на съюза и т.н.). Често евроскептиците излизат от позиции в защита на националните държави и суверенитета, като изразяват опасения, че по-нататъшната интеграция ще нанесе непоправим ущърб на държавността, ще отнеме правото на нациите сами да решават съдбата си. Концентрирайки се върху дейността на "евробюрократите", скептиците смятат, че в Брюксел се приемат немислени и некачествено подготвени решения и законодателни актове, че липсва прозрачност и връзка с гражданите и с принципите на демокрацията.

Евроскептичните настроения всъщност съществуват от самото начало на интеграционните процеси и се развиват успоредно с тях. В първите десетилетия на интеграцията те се изразяват най-вече в критика отляво срещу общия европейски пазар, срещу ръста в безработицата и забавените темпове на икономически растеж при влошаване на конюнктурата. С развитието на тези процеси и с разгръщането на политическата интеграция евроскептиците започват да се превръщат в защитници на националните интереси и на националния суверенитет от консервативни позиции. Обикновено евроскептичните настроения се усилват при проблеми от икономически или друг характер, напр. бежанската криза след 2014 г.

В началото на новия век евроскептицизмът е все още маргинално явление в политическия живот на ЕС, доминиран от "еврооптимистични" партии. Според изследване на Л. Рай през 2005 г. евроскептицизмът все още е периферно политическо явление, съсредоточено в идеологическите полюси ("крайните" левица и десница) и сред някои малки опозиционни партии. Изследването на Рай показва, че след договора от Маастрихт обществената поддръжка към ЕС намалява, но това все още не води до засилване на евроскептицизма като цяло. Изключение от това правило има само в скандинавските държави, където има влиятелни партии като "Центристката пар-

тия" в Швеция, а също така във Великобритания и Франция, където има отчетливи разногласия относно бъдещето развитието на Съюза (Ray, 2007).

С течение на времето понятието "евроскептицизъм" се налага в политическия живот, в медийното пространство – с преобладаващо отрицателно значение – и вече привлича и вниманието на научната общност. Споделящите тази идея се увеличават, създават партии, привличащи мнозина поддръжници. Днес почти всяка от страните членки на ЕС има свое евроскептично течение. Разширяването на ЕС на Изток съвпада в увеличаването на тежестта на евроскептицизма. В някои случаи има пряка връзка между двете. Първоначалният провал на договора от Ница през юни 2001 г. (който трябваше да подготви институционално съюза за разширяването) при референдума в Ирландия е заради страховете на населението от възможни стопански загуби (доходи, работни места) вследствие на разширяването. Начинът, по който гражданите на Ирландия са притиснати да гласуват повторно, но този път "правилно", създава прецедент и със сигурност допринася за раздалечаването между "европейския елит" и гражданите на страните-членки, не само в Ирландия.

Първата голяма победа на евроскептицизма е отхвърлянето на проекта за Конституционен договор, отново чрез референдум, във Франция и Нидерландия през 2005 г. След този провал "европейският елит" се стреми да ограничи, където е възможно, преките допитвания до гражданите по въпроси, засягащи европейската интеграция – Лисабонският договор е прокаран само чрез ратификация в законодателните тела на страните-членки, а в Ирландия историята с договора от Ница се повтаря. Разсъжденията за неуместността на референдумите с неприкритото съмнение в компетентността на населението по "важни" въпроси продължават да задълбочават отчуждението между "елита" и голяма част от гражданите.

Най-вече след ключовия успех на евроскептицизма–предизвиканото чрез референдум излизане на Великобритания от ЕС–той вече не може да бъде пренебрегван. Първоначално той е характерен само за по-богатата част на ЕС, само за Северозападна Европа – там на повърхността избива освен всичко другото и националният егоизъм, нежеланието за подпомагане на по-изостаналите страни в съюза. След началото на кризата той обхваща все повече и повече страни-членки, в т.ч. и в Южна Европа, при положение, че в страни като Испания и Гърция, проевропейският консенсус исторически никога не е бил поставян под съмнение. Тоест евроскептицизмът вече е общоевропейско явление, за което допринасят събития и явления като финансово-икономическата (и идеологическа) криза от 2008 г., увеличаването на имигрантските потоци от Третия свят, застаряващото население, както и страховете от възможно размиване на суверенитета и националните идентичности в Съюза.

3. Евроскептицизъм и "европеизъм"

Евроскептицизмът може да бъде разбран в частност и като опозиция на официалната идеология на ЕС, а именно на "европеизма", който макар и близък сега с неолиберализма, не е тъждествен с него и го предхожда исторически с три десетилетия. За "европеизъм" в смисъл на официална идеология говори от 2006 г. бившият чешки президент и критик на някои насоки на европейската интеграция Вацлав Клаус (Klaus, 2006). Понятието "европеизъм" още не е наложено в този смисъл сред академичната общност, но честата и смислово силно натоварената употреба на думата "Европа" и производните ѝ (като под това се разбира некоректно само ЕС) дава основание това понятие да се обособи като отчетлива самостоятелна идеология, най-малкото в процес на изграждане. Както отбелязва Елена Симеонова, в България "...политическият еквивалент на работещи... институции и добро управление се обозначава с понятия като "европейско развитие", "европейски модели", "европейски норми" и т.н." (Симеонова, 2011). Всъщност положително натоварената употреба на думата "Европа" и производните ѝ е обичайна не само за България. Трудността при конкретизирането на "европеизма" като идеология идва от това, че той в действителност представлява смесица от различни идеологии, напасваща се към развитието и промените в интеграционната общност, чието съществуване следва да обяснява и оправдава. Тълкуването на неговите постановки остава привилегия на "европейския елит" (висши политици и чиновници) и обслужващите ги средства за масово осведомяване.

В много документи и изказвания на висши политици и чиновници на ЕС изрично се посочва Просвещението като идейна основа на европейската интеграция: "...ние трябва да имаме нещо общо, без значение дали сме християни, мюсюлмани, евреи или атеисти: ясна привързаност към идеите на Европейското просвещение, няма друг начин" (Verheugen, 2005). При все това Европейският съюз си остава с трудна за точно определяне идеологическа основа, доколкото той освен другото е доста разнородна общност, недостатъчно централизирана, за да налага еднакво успешно една официална идеология. За налагането на тази идеология се грижат наднационалните институции на съюза, с неизбежното отразяване на интересите на техните "наднационални" служители. В страните-членки основните исторически оформени политически идеологии са либерализъм (с водеща ценност свободата), социализъм (с водеща ценност равенството) и консерватизъм (залагащ на традицията), заедно с техните производни (Виж по-горе за развитието на тези идеологии в условията на глобализацията.). Някои от тези производни, залагащи на противопоставянето между избиратели и елит, играят ролята на "еретични" отклонения от главните идеологии. Въпреки

последователното им потискане, почва намират и национализмът, и комунизъмът в качеството им на "извънсистемни" идеологии, често определяни и като популистки. "Извънсистемните" и "еретичните" идеологии задават основата на някои евроскептични партии и движения и са главен източник на евроскептицизъм.

Сред главните посочени идеологии всички, с изключение на консерватизма (в най-чистия му вид), са прогресистки – те обещаваат едно по-добро бъдеще, което изглежда сигурно, ако се използват правилно "постиженията на науката". Движението към това по-добро бъдеще е неотменно, общественото развитие е възходящо по силата на природен закон и никой няма право, според популярния израз, да слага "прът в колелата на прогреса". Това се отнася както до либерализма, така и до социализма и национализма – всички те могат да се обозначат като опити за "социално инженерство" в смисъла, употребяван от Пол Джонсън (Джонсън, 1984). Тук е една от слабостите на европеизма, обект на атаки – трябва непрекъснати доказателства за действителното движение към едно по-добро бъдеще, а в материалистично настроените общества това лесно може да се провери чрез показателите за доходите и реалното материално потребление.

По подразбиране "социалните инженери" са политическите елити – същността на прогресизма, освен всичко, се изразява в убеждението, че осъществяване на подобряващи живота социални и политически реформи може да става само отгоре надолу, от един "просветен елит". Поначало европейското обединение е елитарен проект, на който гласоподавателите имат право само да засвидетелстват одобрение, нищо повече. Опитите този проект да бъде подлаган на по-сериозна оценка чрез пряка намеса в делата на елитите (всенародни допитвания или "референдуми") са допустими само при положение, че дават желаните от елитите резултати. В противен случай се прилага методът на гласуване до постигане на правилен резултат, както в Ирландия през 2001 и 2009 г. или на заобикаляне на допитването, както след референдумите във Франция и Нидерландия през 2005 г. Провалът на "социалните инженери" да предотвратят спада на жизненото равнище след 2008 г., заедно с нежеланието за съобразяване с настроенията, изразени чрез референдуми, поставя под въпрос цялото упражнение на "социалните инженери" или поне поставя въпроса за отстраняване на сегашните елити и охранва евроскептицизма.

Когато се определя (колкото е възможно) идеологията на ЕС като цяло, трябва да се имат предвид следните обстоятелства:

- Водещата идеология се налага на целия съюз от най-влиятелните (стопански, политически и културно) страни-членки и неправителствени организации, в зависимост от вътрешната и външната конюнктура. Ключово понятие в тази идеология е "демократията от западен тип",

при всичките разлики в тълкуването на това понятие. Като източник за вдъхновение при изграждането на митологията около това понятие служи краткотрайното демократично управление в някои части от Древна Гърция, главно в Атина. Различните идеологии могат (поне до средата на 70-те години на 20.в.) да влагат различен смисъл в понятието "демокрация", но не могат да го подлагат на съмнение – като основна идея и като политическа практика. Някои от слабостите на съвременната демокрация от западен тип, като мудната реакция при кризи, нарастващата елитарност и податливост на корупция, краткосрочното планиране, експериментите с базови човешки ценности вече започват да поставят самото понятие под съмнение на фона на успехите на страни с по-различни от "демокрацията от западен тип" политически системи (напр. Китай, Сингапур, Русия, Турция).

- Наложена от водещите страни-членки и зависима от конюнктурата идеология се представя като обща за съюза, а главен пропагандатор на тази идеология се явява "наднационалното" чиновничество (в Брюксел, Страсбург, Люксембург, Франкфурт), което зад "идеологията на ЕС" и зад "общия интерес" прикрива и своя частен интерес–работни места и свързаните с тях високи доходи, привилегии и власт, съгласно наблюденията на Дж. К. Гълбрайт (Гълбрайт, 1984). Европейската комисия напр. официално е определена като "пазителка на учредителните договори" (Ако идеологията на ЕС може да бъде оприличена на религия, то служителите на ЕК са най-близко до определението за нейни свещеници.). Така представяна, идеологията на ЕС се превръща в нещо самостоятелно, включващо различни, понякога противоречиви и/или неясни и променящи се идейни съставки. Можем наистина да наречем тази самостоятелна идеология за удобство "европеизъм", близко до разбирането на Клаус. Характерна нейна особеност е "мултилатерализмът", изведен като основен принцип, който трябва да подчертае "демократичността" при управлението както на съюза, така и отношенията с партньорите извън него: взаимно обвързване на интересите и сътрудничество в преследване на обща цел. Именно ЕК най-често е натоварена с формулирането на общите цели. Стремешът на ЕК за разширяване на властта ѝ (в т.ч. чрез на моменти "дребнави" разпоребди като прочутите "криви краставици" [2], претенциите за "истина от последна инстанция" като "пазител (и тълкувател) на договорите" насочват част от критиките на евроскептиците именно срещу ЕК и "еврочиновничеството" както цяло.
- Както при всяка идеология, "европеизмът" изявява претенции за монопол върху истината, демонстрирайки чувство за превъзходство пред

възможни конкуренти. Израз на това чувство за превъзходство е напр. съзнателното отъждествяване на Европейския съюз с цяла Европа в публични документи и изказвания. Използването на понятието "Европа", когато се има предвид Европейския съюз, не е от съображения за краткост (в официални документи и изказвания такова съображение не може да присъства), а е израз на убеждението, че ЕС е съвършеният модел на обществено развитие, към който ще се присъединят и останалите европейски страни (от Исландия поне до Беларус). Интересен е в това отношение проектът за спасяване на ЕС и конкретизация на вижданията за развитието му като "ядро" и "периферия", предложен през март 2017 г. от Валери Жискар Д'Естен: ядрото е наречено просто "Европа", включваща само Франция, Германия, Италия, Белгия, Нидерландия, Люксембург, Испания, Португалия и Австрия. Това деление няма как да не подхрани съпротивата на оставащите извън това ядро страни, което може да улесни превръщането "мекия" (виж по-долу) евроскептицизъм в почти официална държавна политика, както това вече се наблюдава в Унгария и Полша.

- При "европеизма" има налице едно "твърдо" ограничение: национализмът е изключен от кръга на идеологиите, изграждащи общата идейна основа на съюза, нещо повече – изграждането на съюза се разглежда като отрицание на национализма, обявен за източник на катастрофалните за континента две световни войни. Отхвърлянето на национализма, обаче, води и до отказ от изследването на явлениято, обяснение на природата му, оттам и нежелание за признаване на фактите. Естественото желание на гражданите за търсене на сигурност, особено в условията на криза, в собствената културна общност, в организираната от нея близка във всякакъв смисъл държава, или се пренебрегва, или се отхвърля, но това неизбежно предизвика емоционална обратна реакция. Допълнително усложнение вкарва неяснотата при споровете за възможното крайно състояние на съюза. Политологът от Брюкселския университет П. Делуит в изказване по повод обсъждането на бюджета на Европейския съюз за периода 2013-2020 г. твърди, че "днес не е модерно и не е политически изгодно да си "за" ЕС". (Delwit, 2013) Поради това вместо конкретният отговор "федерация" (иначе предпочитан от доста политици и изследователи) все по-често се дават неясни, удобни за тълкуване общи определения като "по-тясна интеграция", "повече Европа", "засилено сътрудничество", "все по-тесен съюз", всяко с различна смислова натовареност, в зависимост от готовността на общественото мнение да приеме или отхвърли идеята за федера-

ция. Това обстоятелство размива и евроскептицизма като еднородно политическо направление и поражда неговите разновидности.

"Научност" при европеизма

"Научността" в идеологията на ЕС присъства по необичаен начин: с подписването на учредителните договори (1951 и 1957 г.) се появяват цели "научни школи" и се разработват "научни теории за интеграцията", които всъщност имат за цел да легитимират политическите действия и да послужат като обосновка и ръководство за по-нататъшни действия:

- "Теория за междуправителственото сътрудничество" – "реалисти", начело със Стенли Хофман (Hoffman, 1965);
- "Федерализъм" (с позоваване на философското наследство на Кант – "Вечен мир чрез търговия", с договорно начало или "стъпка по стъпка" (Кант, 1993);
- "(Нео)функционализъм" (Haas, 1964, Mitrani, 1965), с очакваното "преливане" (spillover) на интеграционни процеси между свързани области на обществения живот, от "базата" към "надстройката";
- Изведената от неофункционализма схема за постъпателно развитие на Бела Балаша (Balasa, 1962): "зона за свободна търговия" – "митнически съюз" – "общ пазар" – "икономически съюз" – "пълна икономическа интеграция" – "политически съюз с обща външна политика и отбрана" (федерация).
- Теорията за оптималните валутни зони на Роберт Мъндел, която предполага налагането на обща валута в дадена географска област, несъвпадаща с националните територии, в чиито рамки могат достигнати "целите на вътрешното равновесие – ниска инфлация и пълна заетост, и външно равновесие – устойчив платежен баланс" (Mundell, 1961). Тази теория е в основата на опитите за съгласуване на валутните курсове през 70-те години на 20 в. и в крайна сметка на създаването на еврозоната в ЕС.

Общото между тези "научни" конструкции е, че обичайно не са изведени от дългогодишни наблюдения върху сходни процеси или обекти, тъй като европейската интеграция е прецедент в съвременните условия и просто няма такива обекти (или съществуват отскоро). Вместо това тези "теории" се опитват да направляват процеса на основа на една предварителна представа за идеалното общество. Нещо повече, отклоненията от предварително зададения модел не са достатъчно основание да се отхвърли моделът, а вместо това същият се напасва към променената действителност или се заявява, че отклоненията са временни и че дългосрочно развитието накрая ще се подчини на абстрактната логика.

Въпреки неудачите, напр. в опита за изграждане на Икономически и валутен съюз, неофункционализмът си остава най-авторитетната "научна теория" за интеграцията. За първи път през 2014 г., дори подчертано "про-европейски" публицисти и политици в България признават, че: "неофункционализмът... е изправен пред изпитание. ... Оказва се, че макар да се правят непрекъснато стъпки по посока на икономическа интеграция, дори и в отговорите на финансовата криза през 2008-2012 г., вместо засилване на проевропейските настроения, засилване на лоялността към европейските институции, имаме обратна тенденция – спад на доверието и засилване на евроскептичния вот." (Смилов, 2014).

Съмненията в научната обоснованост на европейската-интеграция не могат да не засилят общите скептични настроения в светското (западно) европейско общество, свикнало с мисълта, че основите на съвременната цивилизация са зададени от "Века на разума". Схемата на Бела Балаша напр. за момента изглежда много трудно осъществима.

Съгласно неолибералните теоретични постановки Вътрешният пазар на ЕС, след завършването през 1993 г., трябва да увеличи съществено дела на взаимната търговия сред страните-членки. Това не става: през 1990 г. взаимната търговия в ЕО (12 страни-членки) възлиза на 65,5%, през 1995 г. (след влизането в сила на Вътрешния пазар за ЕС от 15 страни-членки) – 64,6%, през 2000 г. – 60,72%. Между 2003 и 2015 г. този дял намалява от 69 % на 63 % при 28 страни-членки [3], делът на взаимната търговия не се влияе от кампанията за премахване на остатъчните пречки пред свободната търговия вътре в обединението в периода между 1986 и 1993 г. (стандартизация и др.), а главно от международната конюнктура. Провалът на тази неолиберална теоретична конструкция, обаче, никога не е оповестяван публично. В опитите общественото развитие да бъде подчинено на една абстрактна логическа схема не може да има никаква научност. Просто идеологията на европеизма търси такава легитимация според изтъкнатите по-горе съображения.

Съставки на европеизма, ценности

Официално ценностите, на които се основава ЕС са: "Уважение към човешкото достойнство и правата на човека, свобода, демокрация, равенство и върховенство на закона." [4] Уточнява се, че държава, която не признава тези ценности, не може да бъде част от съюза. Тези ценности са избистрени в хода на историческото развитие, но тълкуването им сега е привилегия на европейския елит. Отклонения от правилното тълкуване на ценностите не се допускат, те подлежат на "мека цензура". Особеното проявление на "ме-

ката цензура" се нарича "политическа коректност". В действителност идеологическата основа на ЕС стъпва, освен всичко друго, и на наследството от:

- **Томас Хобс** (рационализъм, английската философска школа), според който "държавата като механично тяло, което като чужда (враждебна) сила е подчинило тези, които са го създали." Също така държавата е "обществен договор", сключен поради страх от войната, с доброволно отстъпване на всички (естествени!) права, произтичащи от природно равенство на хората", доколкото "човек за човека е вълк" и може да бъде възпрян в своята агресивност единствено от една могъща сила, каквато е властта на управляващия чрез закони монарх." (Hobs, 1971). Тук виждаме идеята за върховенство на закона. Идеята за доброволното отстъпване на права при европеизма се тълкува като отстъпването ѝ вече от страна на отделните държави в полза на по-висшата, наднационална власт, отново поради "страха от войната", т.е. идеята за договорната основа на европейската интеграция.
- **Френското просвещение** и идеята за естествените човешки права в "Декларацията за правата на човека и гражданина": след Френската революция свободата и равенството (като основни и неотчуждаеми права на човека) придобиват юридически израз на личната свобода на човека. Към края на XIX век индустриализацията поражда нова представа за изконни и неотменими човешки права, като правото на труд, правото на социално осигуряване, правото на образование, правото на стачка, правото на почивка и т.н. В много голяма степен тези права са закрепени и в рамките на теорията за социалната държава. До средата на 70-те години ЕО има доста силно изразена социална насоченост. Впоследствие неолиберализмът става водеща идеология и налага сериозен демонтаж на социалната "държава на благоденствието" в повечето западноевропейски страни-членки. Този демонтаж естествено предизвиква съпротива и при всеобщия идеологически упадък на левите партии и движения, изразители на съпротивата стават именно популистките, евроскептични партии.
- **Класическата немска философия:** в нещо като религиозна догма е изведена развитата от Имануел Кант идея, че свободната търговия обезпечава мира (Кант, 1993). В подкрепа на това твърдение често се споменава цитат, приписван на Клод Фредерик Бастиа (представител на френския класически либерализъм): "Когато стоките не могат да прекосят границите, ще го направят войниците" (Nicholas, 2010). Фридрих Енгелс също обосновава намаляващата опасност от войни в епохата на развития капитализъм заради неприемливите стопански загуби от война между противници, здраво обвързани чрез търговски

връзки (Engels, 1850-1887). В съвременността тази идея е доразвита от Франсис Фукуяма (Фукуяма, 1993).

Убеждението, че свободният Вътрешен пазар на ЕС е гаранция за мир, не подлежи на обсъждане. Дотук връзката между свободната търговия и мира се потвърждава от хода на европейската интеграция и представлява нейното най-голямо постижение (Все пак не трябва да се забравя, че оживената търговия между европейските страни в началото на 20 в. не предотвратява Първата световна война. Вероятно зависимостта е по-сложна и роля играят и други фактори.). За сметка на това загубата на работни места вследствие на свободната конкуренция поражда напрежения, които не могат да останат скрити и в условията на криза (както след 2008 г.) дават израз на протекционистки настроения, с които елитите трябва да се съобразяват (напр. във Франция). Оспорването на ползите от свободната търговия (и "свободното движение на хора") е сред главните "ереси" на евроскептиците.

- Тук може да се добави също концепцията на **Джон Лок** ("tabula rasa"), критикуваща теорията за вродените идеи. Европейският елит е убеден в това, че правилното възпитание е в състояние да формира новия, "европейски, мултикултурен човек", преодолял ограниченията (и предразсъдъците) на традиционните общности (нации). В областта на образованието и науката елитът води "възпитателна работа", прилагайки "мека" цензура. Показателно е, че след всяко важно гласуване по "европейски въпроси" (в т.ч. на референдума във Великобритания) официозните СМО подчертават, че "по европейски" са гласували младите, добре образовани хора. Трудно е да се прецени доколко тази политика е успешна, тъй като не са ни известни изследвания за по-нататъшното политическо развитие на същите тези млади хора (Интересно е да се проучи как биха гласували сега същите млади ирландци, поддържали договора от Ница още на референдума през юни 2001 г.).
- **Мултикултурализъм** – политика, насочена към запазване и развитие на културните различия в отделните страни и в съюз като цяло, по същество отказ от обща ценностна система, различна и по-дълбока от ценностната система на либерализма – формално равенство пред законите, свобода на волеизявление и стопанска дейност, културна "толерантност" и пр., с минимални ограничения. В ЕС придържането към мултикултурализма се проявява най-ярко с двукратния отказ на равнище Европейски съвет (2004 и 2008 г.) да бъдат посочени християнските корени на обединението в договорната му основа (Всъщност съобразяването с чуждите култури в ЕС, преди всичко с исляма, често води до обратни резултати: през 2010 г. канцлерът на Германия Ангела Меркел признава, че "мултикултурализмът се е провалил", малко след това подобно признание прави и британският министър-председател

Дейвид Камерън. [5] Седем години по-късно обаче, все още няма признаци, че доктрината на мултикултурализма е изоставена от политическите елити. От своя страна практически всички евроскептици повече или по-малко открито отхвърлят тази доктрина.).

4. Развитие и криза на европеизма

Горепосочените ценности представляват смесица от различни убеждения: "леви", "центристки", "десни" и тази смесица се променя в зависимост от конюнктурата. Оттам и европеизмът съдържа всички споменати съставки в променящо съотношение. До средата на 70-те години на 20 в. в страните от ЕО добре са представени политически и трите водещи идеологии: консерватизъм ("десница") с ударение върху реда, авторитета и традицията, либерализъм ("център") с ударение върху личната свобода и инициатива, и социализъм/социалдемокрация ("левица") с ударение върху справедливостта. Равновесието между тях се определя от развитието и разцвета на едрото промишлено производство в епохата на модернизма.

Икономически измерения

През 80-те години на 20 в. горепосоченото равновесие се нарушава. Технократският подход въздига в култ възникналата от налагащата се неолиберална теория концепция за "4-те пазарни свободи", т.е. свободата на движение на "стоки, услуги, капитал и работна сила (хора)" в рамките на Вътрешния пазар на ЕС, създаден през 1993 г. Както е видно и от преговорите за излизане на Великобритания от ЕС, нито една от тези "свободи", в т.ч. свободното движение на хора, не подлежи на обсъждане и оспорване. Свободното движение на хора от една страна се причислява към неотменимите човешки права, а от друга като фактор за увеличаване на благосъстоянието (Разграждането на нацията в класическото ѝ разбиране като културна и икономическа общност и оттам и на класическата национална държава, в т.ч. чрез безконтролното движение на хора, не се разглежда като отрицателен, а по-скоро като желателен страничен ефект.).

Същият ефект преследва и премахването на националните валути и създаването на "еврозоната" от началото на 21 в. Наличието на национални валути се разглежда като пречка пред свободната конкуренция (и с основание). Налагането на общата валута в ЕС трябва да увеличи стопанската ефективност като цяло, с риск от увеличаване на разликите в благосъстоянието на отделните държави. Кризата от 2008 г. показва, че неолибералният икономически модел, прилаган в ЕС, е изчерпан. Неолибералните политики и практики (и глобализацията в частност) очевидно вече са контрапродук-

тивни и намаляват относителната тежест на ЕС в световната икономика. С изключение на отделни изследователи (Джоузеф Стиглиц, Макс Оте, Джордж-Марк Райнов), конвенционалната наука не успява да предвиди и обясни кризата (както впрочем и всяка друга криза от времето след 1951 г. насетне), което лишава неолиберализма от претенцията му за научност и дава основание за критики към прилагането му в управлението на икономиката на ЕС.

Пораженията в еврозоната, в т.ч. фактическият фалит в Гърция, и опитите за преодоляване на трудностите в целия съюз чрез държавно финансиране за банките, предизвикали кризата, и последвалата политика на бюджетни ограничения (прехвърляне на цялата тежест върху зависимите от държавните бюджети граждани) предизвикват недоверие към европейските финансови и политически елити, към националните и наднационалните институции. Критиките към конструкцията и функционирането на еврозоната са многобройни. В случая в очите на евроскептиците, опровергана изглежда теорията за оптималните валутни зони или най-малкото начинът на нейното прилагане в ЕС, което отново връща въпроса към "научността" в основата на европеизма. Същият изглежда икономически неубедителен.

Политически измерения

В последните години европеизмът изглежда неубедителен и политически: в последните десетилетия ЕС последователно се опитва да наложи по света своите (либерални) ценности (често взаимодействайки със САЩ), прилагайки обаче избирателно правилата, което го прави уязвим за критики. Списъкът включва намесата без одобрение на ООН в Югославия през 1999 г. (за разлика от съдържаността в Ирак през 2003 г.), признаването на независимостта на Косово през 2008 г., подкрепата на т.нар. "арабска пролет", в т.ч. силовата смяна на властта в Либия през 2011 г., опитът за смяна на властта в Сирия и намесата в Украйна през 2014 г. Проблемът при всички тези намеси е, че крайният резултат никъде не е положителен: в нито един от тези случаи не е установена либерална демокрация по "европейски образец" с действително изповядвани "европейски ценности", още по-малко с перспектива пред засегнатите от тези намеси европейски държави за включване в състава на съюза. Става труден и отговорът на въпроса защо намалява привлекателността на "европейската идея" (напр. в Турция) или най-малкото защо тя се превръща в очакване единствено на финансова помощ. Неуспехът на опита с усилията на ЕС да бъде преобразен Близкият Изток и да бъде задържана Русия в "европейска орбита" засилва осезаемо съмненията в европеизма във външнополитически план.

С възхода на (нео)либерализма в края на 20, началото на 21 век към общото понятие за човешки права във вътрешнополитически план се добавят

правото на информация (прецедентът с проекта на Амстердамския договор, публикуван в Швеция още в хода на обсъждането му), правото на здравословна жизнена и природна среда, правото на достоен жизнен минимум за съществуването на човешкия индивид и т.н. В същото време неолиберализмът оспорва неотменимостта и естествения произход на споменатите по-горе социални човешки права, като обусловени от социално-икономическото положение и политическата обстановка и зависещи изключително от добрата воля на законодателя. Налагането на индивидуалните човешки права все по-често става за сметка на задълженията на личността към обществото, все по-изявено става противопоставянето им на националната държава като висша организация на това общество, а наднационалните институции на ЕС се представят като желаната нейна алтернатива.

Това развитие не важи за целия Европейски съюз. В Източна Европа тези нагласи срещат най-малко разбиране, заради различната история на новите страни-членки. Те не приемат обезсилването на националната държава, тъй като празнуват края на ОВД, СИВ и СССР като възстановяване на тяхната независимост и държавност. Неолиберализмът там няма съответната икономическа основа и не е успял да се вкорени в културата на тези общества, за които краят на комунистическата идеология означава връщане към традиционните, консервативни ценности, особено в католическите държави. А и краят на социализма не означава повсеместен отказ от социалните ценности.

В същото време неолиберализмът се е наложил в Западна Европа до такава степен, че въпреки, че партиите, обявяващи себе си за "либерални" далеч не са най-силно представените нито в националните парламенти (в Германия напр. "Свободните демократи" никога не са печелели повече от 11% на изборите за Бундестаг), нито в Европейския парламент (68 депутати от 751), то "либералната демокрация" се смята за единствената правилна форма на демокрация, т.е. имаме знак на равенство между "европеизъм" и "неолиберализъм".

Тук разминаването между Запад и Изток е голямо. Достатъчно е да се припомнят реакциите на намеренията на унгарския министър-председател Виктор Орбан да изгради "нелиберална демокрация" в станалата прочута негова реч от юли 2014 г. Непосредствено след нея той е наречен "унгарски Мусолини", "тиран", който налага "авторитарно" управление. [6] До момента, в който получава по-сериозна политическа подкрепа от страните от Вишеградската четворка почти е поставен в изолация от останалите политически лидери и висши чиновници в ЕС.

След 2008 г. обаче неолибералният "европеизъм" е в отстъпление, като потискането на традиционните консерватизъм и социализъм (наред с национализма) в последните 15 години дава непредвиден резултат: появата

и засилването на нова "ерес", на неизбистрения все още като завършена идеология, на моменти антисистемен, евроскептицизъм, често представян като популизъм (виж в началото), който сега има една повтаряща се във всички свои проявления черта: призив за връщане на политическата власт обратно към нейния източник, който в условията на демокрацията следва да е редовият избирател, а на равнище ЕС – връщане на властта от наднационалните институции обратно към националната държава, в отговор на тенденцията "европейският демократичен проект (да) линее, демокрацията (да) става все по-театрална." (Цакова, 2016). Евроскептицизмът включва в себе си съставки от потиснатите към момента консерватизъм, и особено, национализъм, като заедно с това става основен изразител на интересите на вече пренебрегнатите от левите партии хора на наемния труд.

Понастоящем европеизмът е (нео)либерален, елитаристки и глобалистски, противоположен във всяко отношение на евроскептицизма. Разривът между тях е обясним. Политическият и чиновнически елити в ЕС не са подготвени да реагират на промяната, както личи от реакциите им на политическите победи на популистите във Великобритания (т.нар. "Брекзит") и САЩ (изборите за президент) през 2016 г. Дотук преобладава "квазирелигиозното" отхвърляне и заклеймяване на евроскептицизма (в т.ч. като "утопичен"), по начина, по който напр. католическата църква отхвърля реформистките идеи през 15 и 16 в. Отговорът на официалната идеология на популистското предизвикателство може да се обозначи като "още от същото". (Виж декларацията на Европейския съвет от Рим, 25.03.2017). [7] Това обаче е в състояние да втвърди евроскептицизма и да промени посоченото по-долу съотношението между "твърди" и "меки" противници на интеграцията, като разривът с "европейския елит" стане непреодолим.

5. Видове евроскептицизъм

Гореописаните особености на европеизма обясняват защо евроскептицизмът не е еднороден в същността си. При всички случаи той е "комплексно социално-политическо явление" (С. Рисхай, 2004). Според наблюденията на Рисхай има три вида евроскептици. Първата група включва тези, които критикуват европейската интеграция от националистически и "крайно десни" или консервативни позиции. Те са против формирането на европейска свръхдържава, която в бъдеще да доведе до ликвидация суверенитета на държавите членки и на националните идентичности. Представители на това движение са UKIP във Великобритания (британските евроскептици, разбираемо, скоро ще се превърнат във "външни" критици на ЕС), полската "Право и справедливост", унгарците от "Йоббик", "Словашката национал-

на партия" на Ян Слота, "Националният фронт" във Франция, "Северната лига" в Италия, "Фламандският блок" в Белгия и т.н.

Към втората група могат да се отнесат евроскептиците, които призовават към борба с корупцията и тромавата и неефективна бюрократичната система, царящи в Европейския съюз. Тук могат да се отнесат движения, които искат реформи в Европейски съюз, целящи истинско народовластие и промяна в институционалната архитектура на Съюза. Обикновено сред тях се нареждат партии около политическия център.

Представителите на третото направление критикуват елитарната и антисоциална, "пренебрегваща обществените интереси" същност на интеграцията на Европейския съюз и се борят за "истинско равноправие" между гражданите. С една дума – това са критиците на ЕС отляво. Това са партии като "Комунистическата партия" на Гърция и СИРИЗА, чешките, френски, испански и португалски комунисти, шведските и финландски зелени партии, донякъде движението "5 звезди" в Италия.

Други автори разделят евроскептиците на две групи според това дали изобщо са "против" интеграцията и са "за" разпускането на Съюза или са "за" реформация в Съюза, без излизане от него. Те разграничават два вида евроскептицизъм: "твърд" (hard, withdrawalist) – несъгласие със самото съществуване на Европейския съюз или с членството в него; "мек" (soft, reformist) – съгласие със съществуването на съюза и членството в него, съчетано с критично отношение към част от правилата и принципите на Евросъюза и към превръщането му де факто във федерална държава. Евроскептицизмът се проявява най-вече в критиката по адрес на икономическата политика на ЕС и дейността на наднационалните органи.

Различните политически идеологии влагат различен смисъл в понятието "евроскептицизъм" и често са в противоречие помежду си. Но може би най-силна поддръжка на течението се намира сред консервативните десни партии. За партии като ФИДЕС от Унгария и "Националния фронт" във Франция впрочем е трудно да се определи точно дали са "твърди", или "меки" – те (особено вторите) често говорят за възможно излизане от Съюза, но същевременно още по-често призовават за оставане в пределите му и за участие в неговото реформиране. СИРИЗА напр., след идването си на власт в Гърция, приема по-мека и гъвкава позиция и забравя някои от своите радикални политически обещания по време на изборите за Европейски парламент през 2014 г. и на парламентарните избори в страната през 2015 г. От изведеното може да се обобщи, че за момента евроскептицизмът като цяло е насочен по-малко към разпадането на Съюза и повече към неговото реформиране и тази тенденция вероятно ще се засили с напускането на британските евроскептици.

Тази тенденция може да се запази при един разумен подход, който приема евроскептицизма като предупреждение и дори като конструктивна критика за проблемите на ЕС. Но макар напоследък да представители на европейския елит да признават, че "политическо късогледство би било евроскептицизмът да се схваща едноизмерно като екстремизъм, а не и като радикална критика" (Кръстева, 2014), разбирането за това явление продължава да страда от липса на дълбочина. Една от причините е, че евроскептицизмът в действителност отхвърля изцяло или частично официалната идеология на ЕС, европеизма, при положение, че самият европеизъм все още е доста мъгляво, неясно понятие, лесно за политическа манипулация.

Възможно е обаче и друго разделение между "мекия" и "твърд" евроскептицизъм. Ако се приеме налагането на европеизма като "квазирелигия", то всяко несъгласие с неговите основни положения може да се разглежда като "ерес". Взаимното разбиране, преговорите между "правоверните" и "еретичите" са невъзможни. Позициите им по правило са твърди. А квази-религиозните догми на европеизма са достатъчно много – това са, например, споменатите "четири свободи", или мултикултурализмът във всичките му измерения. Гореспоменатото "квазирелигиозно" възмущение и осъждане на евроскептицизма може само да го втвърди добавъчно. От тази гледна точка може да окаже, че в Централна и Източна Европа преобладават "твърдите" евроскептици, макар че нито една от тези страни засега не разглежда сериозно изхода от ЕС, и засега само в Чехия неодобрението за съюза сред гражданите надвишава одобрението (виж по-долу).

6. Измерител на евроскептицизма

Друга причина за липсата на дълбочина в разбирането на евроскептицизма е и неточната, навярно, представа за неговите мащаби. Позициите на евроскептичните партии и движения могат да бъдат установени, но не винаги политическите системи позволяват достоверно представителство: през 2012 г. напр. "Националният фронт" във Франция получава на първия тур малко под 14% от гласовете на парламентарните избори, но в крайна сметка получава само 2 депутатски места във френския парламент от общо 577. (След изборите през пролетта на 2017 г. с почти същия резултат партията вече разполага с 8 места в парламента.) За мащабите и развитието на евроскептичните нагласи, както и за причините, които ги пораждат, може да се направят някои изводи от периодичните допитвания на европейското общественото мнение. Но тук също действат ограничения. Дори и обективни и добросъвестни изследователи трудно успяват да излязат извън границите на неолибералната парадигма на европеизма, а това се отразява напр. на методиката на техните изследвания.

Ръстът на евроскептичните нагласи за първи път е изследван от Пол Стейтъм през 2008 г. В своя анализ за връзката между евроскептицизма с идеологическата ориентация на големите политически партии в 6 европейски страни (Великобритания, Франция, Германия, Нидерландия, Италия и Испания) той показва, че на транснационално равнище се наблюдава преместване от "роевропейски" към евроскептични позиции (Statham, 2008). Евроскептичните партии бележат сериозни успехи в три от големите страни-членки: Франция, Италия и Великобритания (там вече успехът е пълен), заемат водещи позиции в Гърция, Чехия и Холандия и засилват влиянието си в Дания, Австрия, Литва, Унгария, Финландия. Това показват и данните в доклада на Европейския съвет за външна политика (ЕСВП), представен в София броени дни преди евроизборите на 25 май 2014 (Трябва да се има предвид, че ЕСВП е НПО, пряко свързана със Центъра за стратегии на Иван Кръстев, в действителност част от "евроатлантическия" неолиберален български "елит").

Предпазливо трябва да се възприемат и данните от официозните проучвания на общественото мнение. В ЕС те се извършват от "Евробарометър" по поръчение на Европейската Комисия от 1973 г. досега. Тези проучвания обхващат широк кръг от актуални въпроси, свързани с Европейския съюз във всички държави-членки на ЕС, включително отразяват ръста на евроскептичните настроения. Резултатите на Евробарометър се публикуват от Генерална дирекция Комуникация на Европейската комисия.

Според тези данни след върха в подкрепата за ЕС и неговите институции през 2007 г. (т.е. преди началото на всеобщата криза), подкрепата за тях упорито спада, като достига кулминация в референдума във Великобритания през 2016 г. През 2007 г. проучване на Евробарометър сочи, че 52% от европейските граждани гледат положително на ЕС. Към 2017 г. само 31% споделят такова мнение. От 15% през 2007 г. процентът на тези с отрицателно отношение е нараснал на 28%. Евробарометър показва и спад на доверието в ЕС до 31%, при недоверие от 58% към май 2014 г. [8]

Няма съмнение, че тази тенденция се дължи най-вече на започналата по това време всеобща икономическа криза и частните ѝ проявления в страните от ЕС, най-сериозното от което е финансовата криза в Еврозоната. Все пак до голяма степен европейската интеграция се основава на сделка – частичен отказ от суверенитет срещу икономическо благоденствие. Но плановите съюзът да се превърне до 2020 г. в най-конкурентоспособен световен регион и в "общество, основано на знания" (Стратегия "Европа 2020"), изглеждат неизпълними. Неуспехите при предотвратяването и преодоляването на кризата на равнище ЕС поставят под съмнение самата сделка и засилват предположението, че може би ЕС с неговите институции не е част от решението, а част от проблема. Наблюдава се стремеж към преразглеждане на това,

което вчера е било оценявано положително. Проблемите, които връхлитат ЕС-кризата, усилването на емигрантските потоци и застаряването на населението, се отразяват и на страните членки. Тези фактори, заедно със сигналите за размиването на суверенитета и националната идентичност, дават тласък на увеличаването на евроскептицизма като тенденция в съвременния европейски политически процес.

В изследването на Евробарометър от 2009 г. подкрепата за членството в ЕС е най-ниска сред Великобритания, Латвия, Австрия, Финландия, Швеция, Унгария и Чехия (Показателни са настроенията в три от новите страни-членки, само 5 години след присъединяването.). Нещо повече – нивата на поддръжка спрямо европейската интеграция към днешна дата клонят към исторически минимум в повечето страни на Европейския съюз, сочи проучване от 2009 г. Тогава 48% от анкетираните са положително настроени към ЕС, а през 2013 г. – само 31%. Както показва социологическо проучване, проведено в големите държави в ЕС през 2013 г., все повече хора смятат, че нациите самостоятелно биха се справили по-добре с икономическите трудности. В Полша 42% от населението изпитва недоверие към Европейския съюз, в Италия това са 53%, във Франция – 57%, в Германия и във Великобритания – по 69%, а в Испания – 72% [9]. Паралелно с ръста на евроскептицизма традиционните политически партии в редица европейски страни започват да съобразяват своето поведение с промените в общественото мнение.

Още едно проучване от ноември 2015 г., проведено от Евробарометър по поръчка на ЕК показва почти същите стойности в сравнение с годината преди това. От 52% през 2007 г. одобрението за ЕС пада до 37% през есента на 2015 г. В същото време отрицателно отношение показват 23% от запитаните, докато 38% се отнасят неутрално. Около 43% от запитаните смятат, че "нещата вървят в грешната посока", докато 23% смятат обратното. (11% нямат мнение.). Около 32% от гражданите на ЕС вярват в институциите на съюза, за разлика от 55%, които не им вярват. (13% нямат мнение.) Недоверието в съюза е най-високо в Гърция (81%), Кипър (72%), Австрия (65%), Франция (65%) Германия (63%), Великобритания (63%) и Чехия (63%). При все това недоверието към собствените правителства (66%) е по-високо, отколкото към ЕС (55%). Недоверието към собствените правителства е най-високо в Гърция (82%), Словения (80%), Португалия (79%), Кипър (76%). [10]

Към 2016 г. страните с най-голямо недоверие към ЕС са Гърция, Франция, Испания и Великобритания. Евроскептицизмът при това печели почва във всички политически сили, макар и по традиция да се свързва с т.нар. "десни" и "крайно" десни (в смисъл на консерватори). Равнището на одобрение за ЕС и неговите институции, 33%, е близко до рекордния минимум от 31% за периода 2012-2013 г., като надвишава леко доверието към нацио-

налните институции (с 5%), за разлика от сериозните разлики в полза на ЕС преди началото на кризата. [11] Последното допитване е на Фонда "Бертелсман", според данните на което от ЕС са недоволни 72% от европейците. Това са резултатите от допитването на 12 000 души във всичките 28 страни-членки на организацията. Според същото допитване недоволството сред гражданите на "еврозоната" дори е още по-високо – 77%. Като основание за това се посочват напр. числата на безработицата в някои страни-членки: 23,5% в Гърция, 18,0% в Испания, 11,5% в Италия и 10,0% във Франция и Португалия. [12]

Данните от тези допитвания, разбира се, трябва да се приемат с известна предпазливост. Ясно е, че такъв род допитвания, особено по чувствителни политически въпроси, не могат да останат политически неутрални. Евробарометър е официалната агенция за проучването на общественото мнение за ЕС, като остава открит въпросът за методиката, по която се провеждат проучванията. Без да сме запознати с нея допускаме, че тя е безупречна, и че изследванията като цяло са проведени от добри професионалисти. Следващият въпрос е доколко и провеждането на допитванията, и резултатите от него, са повлияни от поръчителите. Обективността и при научните изследвания, и в медийната среда – дори и в либералните демокрации, е по-скоро пожелание, макар именно там тази свобода и обективност да са издигнати в култ (Сарацин, 2016.).

Доколкото Евробарометър е официалната агенция на ЕС, т.е. част от националните институции и неговите служители са част от т.нар. "еврокрация", реалистично е да се допусне, че резултатите трябва да са повече "еврооптимистични", да обслужват официалната идеология. Стъпвайки на тази логика, показването на тези обезпокоителни данни, може да означава наличието дори на още по-силен, но "скрит" евроскептицизъм. Този евроскептицизъм може да остава "скрит" за сетивата на наблюдателите, които просто не са готови да го доловят, дори и при безупречна методика (Както остава подценен до последния момент вотът за излизане на Великобритания от ЕС.). Възможно е обаче и обективните данни съзнателно да се омаловажават и изкривяват.

Имайки предвид антиелитарния, "еретичен" характер, на евроскептицизма, същото важи и за авторитетните социологически агенции, които най-често са собственост на елита и го обслужват. Не трябва да се забравя напр. участието на най-големите социологически агенции в предизборната борба срещу определяния от тях като "популистки" кандидат за президент на САЩ Доналд Тръмп. Както проличава и от други политически събития напоследък – изборите във Франция, Нидерландия, Австрия – медиите и социологическите агенции във водещите западноевропейски държави определено са политизирани и ангажирани в борбата срещу това, което определят като

"популизъм", в т.ч. и срещу евроскептичните нагласи като частно негово проявление. Все пак това са логически съждения, но не разполагаме с преки, а само с косвени доказателства за манипулации. Тоест за състоянието на евроскептицизма съдим по наличните данни и изследвания, но при извеждане на заключения от тях трябва да изхождаме максимално предпазливо.

Обективна картина може да се състави донякъде като се проследи историята на **гласуванията за Европейски парламент**. Резултатите от гласуванията са малко по-показателни, тъй като на изборите за ЕС не действат ограниченията на мажоритарната избирателна система, които досега успешно блокират достъпа на "Националния фронт" и UKIP до парламентите съотв. на Франция и Великобритания. Най-напред, самото участие в гражданите на ЕС може да бъде оценено по-скоро като евроскептично. Откакто за първи път са проведени преките избори за Европейски парламент, делът на гласоподавателите, участващи в изборите непрекъснато намалява, въпреки нарастването на политическата му тежест в този период. През 2014 г., общата избирателна активност е била 42,5%, в сравнение с 45,5% през 2009 г. година. [13]

Две обстоятелства правят впечатление: от една страна за изследвания период правомощията на ЕП непрекъснато се увеличават след всяка редакция на учредителните договори и понастоящем той е почти равен на Съвета на ЕС като законодателен орган. Засилването на ЕП по замисъл трябва освен всичко друго да засили и "демократичната легитимност" на съюза, да даде възможност на гражданите да влияят по-пряко на решенията на наднационалните институции на ЕС. Получава се по-скоро обратното – гражданите все по-малко ценят тази възможност, или все по-малко вярват в нея. Отчуждението от институциите на ЕС расте. Парламент, избран с участието на половината от гласоподавателите, е на ръба на своята легитимност (Valchev, 2017).

Второто обстоятелство: именно в новите страни-членки от ЦИЕ участието в изборите през 2004, 2009 и 2014 г. е под средното за съюза, докато логиката предполага обратното. Все пак членството в ЕС е стратегическа цел, за постигането на която страните от Източна Европа правят определени, понякога болезнени, жертви. Оттук заключението, че техните граждани си представят ЕС, в т.ч. и мястото и ролята на ЕП по различен от официозния начин, което е един вид евроскептицизъм. Внушенията, че това е по-скоро проява на политическа незрялост, на неукрепналост на демокрацията не издържат, защото не се изтъкват в други случаи, когато същите граждани гласуват "правилно" в подкрепа на важни стъпки в посока задълбочаване на интеграцията. Отделно от това избирателната активност може да има пряка евроскептична насоченост, когато изпраща в ЕП представителите на евроскептични партии, някои от които парадоксално отричат смисъла на самата институция, част от която стават.

В периода 1999–2004 г. представителите на евроскептичните партии в ЕП (47) на брой са доста по-малко от водещите групи на "Европейската народна партия" – 232, "Социалдемократическата партия на Европа" – 181 и "Либералната и Демократическа партия на Европа" – 52. В следващия период, 2004–2009 г., 37 евродепутати от Великобритания, Полша, Дания и Швеция образуват група под името "Независимост и демокрация". Главната цел на групата е да предотврати приемането на Лисабонския договор, който според тях е олекотена версия на отхвърления след референдуми във Франция и Нидерландия Конституционен договор. Сред тази група представителите на ЮКИП пропагандират напускането на ЕС изобщо – цел, която постигат няколко години по-късно. На изборите през 2009 г. евроскептиците от Полша, Дания и Швеция губят местата си, докато ЮКИП е втора след победилата лейбъристка партия, а първите двама депутати получава и новата евроскептична "Британска национална партия" (BNP). Групата "Независимост и демокрация" (ID) се превръща в "Европа на свободата и демокрацията" с 32 представители.

Големият засега пробив на евроскептицизма идва през 2014 г. Изборите за Европейски парламент през май са белязани от ниската избирателна активност и укрепването на влиянието на евроскептиците в ЕП, с рекордните 25% от местата и от нарастващия им успех на изборите на държавно и местно равнище в страните-членки. Победители на национално равнище по пропорционалната система са UKIP във Великобритания (за първи път от 1906 друга партия освен лейбъристите и консерваторите печели избори в страната), "Националният фронт" във Франция, "Народната партия" в Дания, СИРИЗА в Гърция, а "Шин Фейн" в Ирландия и "Пет звезди" в Италия излизат на второ място. В най-проевропейската от влиятелните страни-членки, Германия, "Алтернатива за Германия" успява да пробие в ЕП със 7 депутати само година след създаването си през 2013 г. Нейната "еретическа" платформа е насочена против еврозоната и против по-нататъшното разширяване на Съюза. Още по-тревожен за елита е пробивът на "крайно дясната" "Националдемократическа партия на Германия" (NPD) – на изборите през 2014 г. за Европейски парламент партията получава един депутатски мандат. Общото разпределение на мандатите е както следва: "мек" евро-скептицизъм – 125 депутати от целия политически спектър, "твърд" евро-скептицизъм – 97 (Turmakov, 2017).

На тези избори българските евроскептици се представят слабо, само умерените националисти от ВМРО печелят едно място. Поначало в България интересът към изборите за ЕП е слаб, с участия от 37,49% през 2009 и 35,85% през 2014 г., при което изборите преминават изцяло под знака на вътрешнополитическите борби. При положение, че средните доходи в страната са най-ниските в съюза (средна заплата 420 € през 2014 г., при 512 €

в Румъния, 948 € в Полша и т.н., по данни на Евростат), припомнянето на несъпоставимо високите доходи на евродепутатите (до 21 209 € на месец) допълнително дразни гражданите и ги отблъсква от участие, затова големите (официозни) медии се стараят да не засягат по възможност тази тема в предизборните кампании.

7. Евроскептицизъм в Източна Европа

Евроскептицизмът, макар и с по-различни мотиви от този на Запад, се наблюдава и сред новите страни членки на Съюза десет години след приемането им. На мястото на първоначалния ентусиазъм за едно по-добро бъдеще, днес сред част от населението в тези страни преобладават безверие и апатия. Това изглежда странно, тъй като веднага след края на Студената война членството в ЕС става стратегическа цел за тези страни, с надеждата, че то ще помогне за преодоляване на явното или мнимо изоставане от западните страни.

В тези страни преходът към капитализъм и демокрация, към постиндустриално стопанство и ЕС съвпадат по време и политическото развитие е особено сложно. На някои из тези страни се удава да останат в равновесие, запазвайки държавата като единствен начин да се защитят интересите на особено уязвимите слоеве в обществото в състояние на преход. Членството в ЕС се възприема как средство за защита на националните интереси, но самото понятие "национален интерес" се отрича от господстващата идеология на неолиберализма/европеизма. Така че евроскептицизмът в тези страни приема форма на национализъм – в икономиката, в политиката и културата. Такова развитие се наблюдава в най-голяма степен при страните от Вишеградската група – Полша, Чехия, Унгария и Словакия, за които ще стане въпрос по-долу. Сред тях Чехия е най-евроскептичната държава. В чешкото общество преобладава отрицателният образ на ЕС за сметка на положителния – 32 против 28%. Съюзът има положителен образ в Словакия (34 против 20%), Унгария (37 против 18%) и Полша (51 против 10%), (Standard Eurobarometer 86). Това обаче не означава приемане на сегашното състояние на нещата в ЕС, както е отбелязано по-горе. Сред тези страни Чешката република си остава най-големият противник на еврото, а 70% от запитаните чехи не смятат, че "гласът им има тежест в Европа". На обратното мнение са 25%. В другите страни това съотношение е приблизително равно. Парадоксалното е, че Чехия, си остава най-силно развитата в икономическо отношение страна в тази група.

Впрочем има и едно необичайно обяснение за този евроскептицизъм. Изследователят Любомир Топалов смята, че той не бива да се приема като източник на безпокойство. Евроскептицизмът по негово мнение е положи-

телно явление, което открива дебатите за бъдещето на европейските институции и на ЕС като цяло, за ефективността на бюрокрацията му. По същество превръщането на "единна Европа" от идея в реалност способства за възникването на евроскептицизма. Много трудно е да се критикува идея, фикция, а много по-просто е да се критикува нещо действително. Всъщност европейската интеграция сама подхранва евроскептицизма. Появата му в страните от Източна Европа поначало е признак за това, че и политическите партии, и общества са достигнали зрелост и не се страхуват да обсъждат чувствителни политически теми. Евроскептицизмът повече не означава отказ от демокрация, отказ от опитите да се скъса с тоталитарното минало (Topaloff 2012).

По този начин заради наличието на евроскептицизма може оптимистично да се твърди, че на Изток и демокрацията, и интеграцията в ЕС вече функционират напълно удовлетворително. По пътя на тази логика може да се разбере, защо в България, чието включване в съюза (както и общото развитие след 1990 г.) не може да се нарече успешно, евроскептицизмът е по-слабо забележим, отколкото в страните от Вишеградската четворка. От друга страна евроскептицизмът в страните от Западна Европа не може да се обясни по този начин; там той е еднакво представен и в проблемни, и в успешно развиващи се страни. Така че трябва да се търсят и други обяснения.

Най-напред, настъплението на неолиберализма и потискането на националната държава не намират пълно разбиране в Източна Европа и заради различната история на новите страни-членки (Виж по-горе.). Те не приемат разграждането на нацията и държавата, тъй като приветстват края на Варшавския договор, СИВ и СССР като възстановяване на независимостта и държавността, или поне такива са водещите представи в Полша, Чехия и Унгария. Съществува парадокс – през 19 в. либерализмът активно работи за разпада на старите империи. Започвайки от Наполеоновите войни чак до края на Първата световна война, либералните идеи обективно способстват за раждането на съвременните нации и националните държави, в това число в Централна и Източна Европа. Там консерватизмът в лицето на империите – Руска, Германска, Австрийска – до последно пречи на раждането на нациите – полска, чешка, унгарска, словашка. Либерализмът тогава се явява съюзник на национализма. В качеството си на водеща идеология в ЕС, обаче, (нео)либерализмът работи за разтварянето на нациите – не само в Източна Европа – и за превръщането им в "европейска нация", в границите на новата, "доброжелателна" империя: в преамбюла на Договора от Маастрихт страните-членки на ЕС, заявяват, че "имат намерение да установят гражданство, общо за гражданите на своите страни." [14] В този случай влиза в употреба концепцията за "гражданския модел нация" – общност от хора, равни пред закона (За разлика от етническия модел нация.). С въвеж-

дането на мултикултурализма, свободния пазар и върховенството на личните права над обществените интереси либералните практики всъщност работят за унищожаване на гореспоменатите нации. Този път консерватизмът, с подкрепата на църквата, се явява съюзник на национализма – най-устойчивата идеология на 20 век по определението на Джон Лукач (Lukacs, 1993). Против тези съюзници е трудно да се постигне успех – неолиберализмът не е вкоренен дълбоко в културата на тези общества, за които краят на комунистическата идеология означава по-скоро връщане към традиционните, консервативни ценности, особено в католическите страни. Краят на Студената война на Изток се възприема като възраждане или укрепване на националните държави, а краят на социализма далеч не означава пълен отказ от социалните ценности.

Икономически основания

По пътя си към ЕС, централноевропейските страни съумяват да спечелят от деиндустриализацията на Западна Европа за сметка на по-евтината си работна сила – Полша, Чехия, Унгария и Словакия запазват промишлеността си, даже се превръщат в голям център за производство на леки и товарни коли в ЕС. Свивът от 2008 г., обаче, съществено допринася за евроскептичните настроения: практически всички страни от Източна Европа все още не могат да достигнат предкризисните равнища на БВП. Жителите на новите страни членки скоро разбират, че ЕС не е решение на всички проблеми и не успява да ги защити от задаващата се икономическа криза. Надеждите за това, че в резултат на влизането в тази организация жизненото равнище на населението ще се повишава бързо, се оправдават само донякъде, а надеждите, че държавите скоро ще станат равноправни в отношенията си със старите членове на ЕС, засега не се оправдават. На страните от ЦИЕ все по-често се напомня, че получават финансова помощ за развитие за сметка на богатите страни от Северозапада, и подразбира се, дължат лоялност, в т.ч. при кризата с имигрантите от лятото на 2014 г.

В страните от ЦИЕ, от друга страна, се чуват гласове, че всъщност в хода на присъединяването към ЕС и вече в условията на членство от тях се изсмукват ресурси – човешки, материални активи и т.н., и се налагат изгодни специализация и разделение на труда на вътрешния пазар, така, че всъщност Изтокът се явява "спонсор" на Запада, вместо обратното: "Скоро ще станат 10 години от присъединяването ни към ЕС и спокойно можем да кажем, че ние сме просто измамени. Не ние трябваше да се присъединим към Европейския съюз, а на Европейския съюз му беше необходимо да присъедини Унгария. Нашите пазари са отнети. Нашите заводи са унищожени и разрушени. В Унгария, която имаше отлични възможности в селското

стопанство и хранително-вкусовата промишленост, сега се яде холандско сирене, датско свинско месо, испански зеленчуци и немски салами." (Вона, Ковач, 2013) (До голяма степен към това твърдение могат да се присъединят доста българи.). "Сектор плодове и зеленчуци е на път да се регистрира в Червената книга на България. В момента 90-95% от плодовете и зеленчуците на пазара у нас са вносни. Стоката е от Турция, Гърция, Испания, Македония и някои други страни от ЕС." Това коментира за БТА Цветан Цеков, председател на експертния съвет по плодове и зеленчуци към Асоциацията на земеделските производители в България, АЗПБ. [15]).

В чешките медии от 2012 г. върви обсъждане дали Чехия получава повече от участието си в интеграционната общност или обратното. Пресмятанията са за чист приход от общите фондове от около 8,5 млрд. € за периода 2014-2020 г. На това бившият премиер Иржи Пароубек противопоставя чистия отток на капитал чрез "плащане на дивиденди на Запад" от 8,9 млрд. € годишно! В случая сравнението едва ли е правилно – нетен отток на капитал може да има при всяка отворена пазарна икономика, в т.ч. и в страни извън ЕС. Чехия обаче пресмята и други разходи, свързани действително с членството, в т.ч. заплатени мита, за съфинансиране на европейски проекти, за покриване на нуждите на чиновници от ЕС, за биогорива, за дотиране на соларна и вятърна електроенергия, за укрепване на електрическата мрежа и др., общо 5,35 млрд.€. [16] В случая е трудно да се установи точността на тези пресмятания при липсващи официални източници и методика, важното е самото наличие на подобни обсъждания и настроения, дори да са неоправдани.

Поначало е трудно да се направи точен баланс на ползите и вредите от членството – има изобилие от изследвания, общи и частични, с различни методики и с преследване на различни, понякога политически, цели. Трудно е също да се оцени доколко очакванията на източноевропейските граждани за бързо изравняване, икономическо и политическо, със страните от Западна Европа, са реалистични. Възможно е те също така да подценяват постигнатите успехи, тъй като сравнението винаги е с по-напредналите държави. Индексът за човешко развитие на тези страни сега ги поставя в групата на високоразвитите: Чехия е на 28-о място през 2015 година (25-о място през 1990 г.), Полша на 36-о място (31), Словакия на 40-о място (25), Унгария на 43-о място (31), Румъния на 50-о място (41). [17]

Тези показатели не могат да се оценят еднозначно. Във всеки случай разочарованието е налице и най-надежден измерител за него си остава ръстът на националистическите настроения в Полша, Унгария, Чехия, Словакия, по-малко в Румъния. ЕС със загриженост следи политици евроскептици на власт или със силно изразено политическо влияние в страните от ЦИЕ, каквито са Ярослав Качински, Роман Гертих (Полша), Вацлав Клаус (Чехия),

Ян Слота (Словакия) и особено Виктор Орбан и гореспоменатият Габор Вона в Унгария.

Разделението "Изток-Запад" намира своето отражение и в отношенията с трети страни. В продължение на 10 години от началото на кризата Брюксел не може да предложи жизнеспособно решение на икономическите трудности. Едва през 2015 г. е обявен инвестиционният "план Юнкер" (315 милиарда евро), от който най-голямата част се очаква да получат 15-те най-развити страни на ЕС, около 90% от цялата сума. Значителна част от средствата за инфраструктура и нововъведения вече е усвоена само от Италия, Испания и Великобритания. България, напр., се надява да получи само 1,4 милиарда (Бонева, 2015). В същото време Китай прокарва своя стратегически проект "Един пояс, един път", който разкрива добри възможности за страните от Югоизточна и Централна Европа. Включването им в него е основано на политическата платформа "16 + 1" и зависи от тяхната активност и способност да съчетават ограниченията, налагани от членството в ЕС, със защитата на националните интереси.

В случай на успех страните от ЦИЕ биха могли да станат част от веригата за създаване на нова стойност на китайските производители, ориентирани към европейския пазар. В платформата "16 + 1" ЕС не е представен от Европейската комисия. Следователно на срещите страните-участнички са избавени от постоянните критики за неизпълнение на различните задължения в съюза. Вместо това те водят преговори с Китай, който не се намесва във вътрешните им работи и не поставя изисквания в това отношение, и договарят взаимноизгодни проекти. Със сключените през 2016 г. нови споразумения на стойност 4 млрд. € Китай понастоящем става втори по величина търговски партньор на Чехия след Германия. Будапеща се превръща в основен транспортен разпределител за пътуващите към Западна Европа китайски стоки, а Полша очаква голям ръст на съществуващия транзитен поток към Германия. Само за инфраструктурни проекти в групата "16 + 1" Китай заделя 11 млрд. €, а китайските инвестиции в региона са се удвоили за последните 10 години и вече достигат инвестициите в Италия, третата по величина икономика в съюза (Хабова, 2015). Икономическите алтернативи, които предлага Китай, косвено подхранват евроскептицизма (потвърждение на предвижданията на Бонева), макар на всички да е ясно, че Китай се интересува от тези страни главно заради достъпа, който те предлагат до големия западноевропейски пазар.

Геополитика

Показателно е, че не само обществото, но и част от политическия елит на страните от бившия социалистически блок все по-често изразява недоволство от резултатите от влизането в Европейския съюз. Страните от Централна и Източна Европа разглеждат въпроса за членството си в съюза като възможност да променят статуса си на периферни държави в европейската политика, подчинени на външен политически център. Но еуфорията от придобитата независимост след разпада на ОВД, СИВ и СССР се заменя от страха от възможна нова загуба на националната идентичност и суверенитета. Този страх се засилва от съществуващата непрозрачност и тромавост на бюрокрацията в Брюксел и нейните понякога странни и неприемливи директиви. Усещането, че подчинението на външни сили само изменя своето направление, укрепва евроскептицизма в тези страни. Отделен е въпросът, възможно ли е, такива страни като напр. Унгария, Чехия и Словакия, с неголям човешки, икономически и военен потенциал, да са в състояние да играят друга роля, освен на периферия. В този смисъл е възможно евроскептицизмът частично да се основава на ирационални и неточни съждения и очаквания, които не го правят по-малко реален.

Полша, например, винаги се е стремяла да играе ключова роля в Източна Европа. В новите условия, осланийки се и на стратегическия съюз със САЩ, тя се опитва да стане регионален хегемон с голяма тежест в ЕС, засилвайки по този начин влиянието си напр. в Украйна и в Балтийския басейн. Полските амбиции не винаги намират подкрепа сред останалите страни в съюза, особено когато полската източна политика се сблъсква с интересите на влиятелните страни-членки: напр. скандала с полския износ на месо в Русия през 2007 г. или прокарането на газопроводите "Северен поток 1 и 2" в Северно и Балтийско море, с последващите загуби на транзитни такси. В двата случая поляците се чувстват изоставени от своите партньори в ЕС и полските политици изказват публично своето разочарование. Видно е, че Полша не може самостоятелно да се справи със своите амбициозни геополитически задачи, намерили израз напр. в поддържания от САЩ проект "Междуморие", насочен срещу Русия, но и "предизвикателство спрямо ЕС", т.е. старите страни-членки (Фрийдман, 2017). С изхода на Великобритания от съюза полските власти губят важен съюзник и се опасават, че тежестта на Германия тепърва ще се увеличава.

Предложението на ръководителите на Германия и Франция за създаване на "Каролингско ядро" вътре в ЕС (т.е. "Европа на две скорости") плаши не само Полша. Страните, които вероятно ще останат извън ядрото, се страхуват, че тази вътрешна група ще започне да взема едностранни решения, които после ще налага на целия съюз. Това опасение засилва сътрудничеството

между страните-членки на Вишеградската четворка, поддържана по някои въпроси също и от Румъния. Налице е общ стремеж да се намали зависимостта от Брюксел (и Берлин).

Освен икономиката има още един фактор, охлаждащ взаимоотношенията между "ядрото" на ЕС и страните от ЦИЕ. След края на социализма последните търсят път западната цивилизация, основана на християнски ценности и култура. В действителност се оказва, че основните ценности на съвременния Запад вече са антитрадиционалистки и нехристиянски. Повечето от "новите европейци" отказват да приемат либералните норми на толерантност по отношение на еднополовите бракове, другите религии и т.н. За разлика от Западна Европа, в Източна Европа тези настроения вече се превръщат в "мейнстрийм" и задават тон във вътрешнополитическия живот.

Унгария е водеща страна в тази област. След изборите от пролетта на 2014 г. в парламента влизат 117 депутати от "Фидес" (в правителствена коалиция с "Християн-демократичната народна партия") и 23 депутати от "Йоббик" (при общо 199 депутати). Управляващата партия на Виктор Орбан е "умерено" евроскептична, в риториката ѝ няма изразено мнение за излизане от ЕС, но често се чуват критики към развитието и политиката на Съюза и изглежда донякъде приемлива за Брюксел само в сравнение с "Йоббик". През 2014 година лидерът на партията Орбан публично отхвърля либералната демокрация и изразява предпочитание към модела на държавно устройство в Русия, Турция и Сингапур, залагайки на традициите, патриотизма, морала, религията и семейството. Нещо повече, във вътрешната политика управляващата коалиция води политика на икономически национализъм, ограничавайки дейността на транснационалните компании и банки и запазвайки държавния контрол в областта на комуналните услуги. През май 2014 година по време на посещение в Берлин (за мнозина фактическия център на съюза), Виктор Орбан представя на конференция в Министерството на външните работи принципите на неговата политика: никаква имиграция от страни с чужда култура, запазване на националната самобитност и традиционното семейство, финансова отговорност сред страните от общността. Речта е посрещната хладно. "Тя е прозвучала шокиращо" (Сарацин, 2016).

Стълкновението на унгарската управляваща коалиция с институциите на ЕС е действително по фундаментални въпроси. В своето обръщение към Европейския парламент през април 2017 година Виктор Орбан заявява, че членството на Унгария в ЕС е безусловно, но "в много отношения (унгарците) не са удовлетворени от начина, по който ЕС работи" и не е съгласен с много от политиките на съюза (Марини, 2016). През пролетта на 2017 година унгарското правителство организира национална консултация под надслов "Да спрем Брюксел!". По думите на Орбан, целта на кампанията се свежда до това, да се защитят вече приетите в съюза правила. Междувре-

менно унгарският министър-председател потвърждава, че предпочита съюз от силни държави (вместо федерация), в която те сами носят отговорност за държавния си дълг, бюджета или охраната на границите. По въпроса за имиграцията министър-председателят защитава националния суверенитет и обяснява, че унгарците имат право сами да решават, с кого искат да живеят заедно. Той защитава и християнските ценности, заради което понася сериозна критика от страна на либералните депутати в Европарламента. Това става на фона на критиките на Европейската комисия към Унгария по повод закона за висшето образование (несъвместим с "основните свободи" на Вътрешния пазар), а също и заради нежеланието на Унгария да освободи ценообразуването на комуналните услуги.

В този сблъсък Виктор Орбан получава подкрепа от групата на евроскептиците в Европейския парламент, начело с полския депутат Здислав Красноденски, който предупреждава, че Централна Европа може да се превърне в "колониално или пост-колониално общество" (Марини, 2016).

Полша също е подложена на атаки от страна на наднационалните институции в ЕС. В последните години полското и унгарското правителства получават критики от страна на ЕК по редица конституционни промени, отнасящи се до съдебната система и медиите. От гледна точка на ЕС, поляците и унгарците минават границите на приемливото демократично поведение. От гледна точка на Унгария и Полша тези упреци са неоснователни: техните правителства печелят по честен начин свободни избори и с оспорването на правото на избрано правителство да следва своята политика, ЕК е тази, която нарушава демократичните ценности: В Полша на втория кръг от президентските избори (24 май 2015 година) побеждава кандидатът на евроскептичната партия "Право и справедливост" Анджей Дуда. След това на изборите в за Сейм същата партия получава 37,6 % от гласовете и 235 мандата от общо 460. Това болшинство ѝ позволява да образува еднопартийно правителство за първи път в посткомунистическата история на страната. Вече на власт, «ПиС» също налага "своето тълкуване" за демокрацията и при подкрепата на консервативната част от населението и католическата църква започва борба против "либералните, често корумпирани елити, които не са свързани с християнските и патриотични ценности" (Максимов, 2016).

"Мерките, които вземат във Варшава, не са просто антилиберални, те са преди всичко антидемократически и противоречат на принципите на върховенството на закона, подписан от Полша след влизането ѝ в ЕС", заявява по този повод Ги Верхофстадт, водач на парламентарната група Алианс на либералите и демократите в Европа (АЛДЕ) (Максимов, 2016). Независимо от натиска от страна на Европейската комисия (всъщност главно на Германия), Полша, заедно с Унгария, Чехия (и Австрия) решително отказва да приема бежанци по квоти, определени от Комисията, въпреки риска от наказания,

и това е един от проблемите, при които разривът между европеизъм и евро-скептицизъм в ЕС си остава дълбок.

Полската позиция по отношение на бежанците се споделя и от **Чехия**, където антиимиграционите настроения са силни от момента на влизане в ЕС през 2004 година. Около две трети от гражданите на Чехия са против приема на бежанци. Допитване от 2015 година показва, че 94 % предпочитат пълно затваряне на границите (Wirtz, 2017). Тази враждебност по отношение на имиграцията води до враждебност и по отношение на страните-членки на ЕС, които водят открит имиграционна политика, особено към Германия, и засилва враждебността към самия Европейски съюз.

Тези отрицателни отношения в действителност имат по-дълга история. Ярък изразител на недоволството от курса на европейската интеграция в Централна и Източна Европа е гореспоменатият бивш президент на Чехия Вацлав Клаус. "Европа се намира в сериозна криза. И това не е само финансова или валутна криза, тя даже не е икономическа. Това е криза в европейското общество като такова, в неговото поведение, в неговия начин на мислене", отбелязва той през 2011 година. За него западната цивилизация е създала такъв социално-икономически модел, който води към икономически крах или най-малкото към сериозно изоставане (Klaus, 2011).

По неговите думи, на място на умиращата национална държава възниква опасен за гражданите, но привлекателен за политиките вакуум на легитимност, наречен от него "отсъствие на демокрация" или "постдемокрация". По думите на Клаус, ако "Европа иска да се изправи на крака" тя трябва да се преобразува, иначе ще се превърне в периферия на други, динамично развиващи се световни центрове. Той вижда изхода във връщането на демокрацията в Европа, където е възможно – на държавно равнище. На континентално равнище (т.е. на равнище съюз), според него не може да се води никаква политика (Klaus, 2011).

Отчитайки настроенията в страната, неговият приемник на поста, Милош Земан, продължава тази линия. Той също се обявява против приемането на мюсюлмански бежанци, интеграцията на които описва като "невъзможна", обвинявайки чиновниците в Брюксел и Страсбург за конфликтите в Сирия и другаде. Земан публично се опитва да разсее "надеждите на европейските технократи ... че финансирането на инфраструктурата и селското стопанство в Централна и Източна Европа ще застави тези страни да се съгласяват с политиката на машината в Брюксел" (Wirtz, 2017).

В **Словакия** политическото развитие е подобно. Там също печелят партии, които излизат в защита на патриотизма, нравствеността, религията и традиционното семейство и се обявяват против либералните ценности. Особено раздразнение предизвикват опитите на Европейския парламент да оказва натиск върху страните-членки с цел изменение на законите им,

засягащи еднополовите бракове, половото възпитание и абортите. Освен това всички партии в парламента на Словакия са съгласни в едно: страната няма да приема бежанци – били те истински бежанци, или икономически имигранти. "Мюсюлманите нямат място в нашата страна", казва министър-председателят на Словакия Роберт Фицо, който твърдо се обявява против бежанските квоти. [18] Евроскептицизмът в Словакия преди това се засилва заради неудачните опити за решаване на гръцката финансова криза, когато от Брюксел (всъщност от Берлин) изискват от страната с по-нисък от гръцкия жизнен стандарт да се включи с финансова помощ в размер на 7,7 млрд. евро в Европейския фонд за финансова стабилност (Заради този натиск правителството на министър-председателя Радичова даже подава оставка.)

Като обобщение: в страните от Вишеградската четворка евроскептицизмът си остава силен и има широка база – икономическа и културна. Понастоящем даже в Чехия не обсъждат сериозно изход от ЕС, независимо от призивите на Милош Земан за провеждане на референдум по въпроса. Подобно е положението в другите страни от групата. От тази гледна точка можем да наречем този скептицизм "мек". От друга страна, изповядваните от болшинството "еретически" (християнски) ценности и национализъм, влизат в остър конфликт с доминиращия европеизъм. Компромисът не изглежда възможен.

8. Евроскептицизм в България

Когато се разглежда евроскептицизмът в България, трябва да се имат предвид някои особености, които се извеждат извън общото за страните от ЦИЕ. Моделът на българският преход към капитализъм и демокрация най-много се доближава до модела в Русия (до 2000 г.) и някои страни от бившия СССР – Украйна, Молдова, Грузия, донякъде също Румъния. Новият политически и икономически "елит" всъщност произтича от кадри на управляващата преди комунистическа партия. Неговата цел е да заеме и запази властови позиции в новите условия, търсейки при това покровителството и легитимацията на новите съюзници. Присвоявайки националното богатство, новият елит е готов да пренебрегва/търгува с националните интереси, в резултат на което промишлеността, селското стопанство и обществените сектори са пострадали в по-голяма степен, отколкото в останалите бивши социалистически страни в ЦИЕ. Деградацията на държавността е особено силно изразена, тя е израз на неспособността на българския политически "елит" да носи отговорност за обществено и държавно развитие. Членството в НАТО и ЕС трябва да снесе изобщо тази отговорност на "елита" и да внуши на българското общество, че в новите условия националната държа-

ва е отживелица, а всички проблеми на общественото развитие следва да се решават чрез членството в тези два съюза.

В резултат на това членството на България в ЕС, за разлика от други страни от ЦИЕ, не може да се нарече история на успеха (Подобно е положението и с Румъния, която обаче напоследък чувствително изпреварва България в икономическо отношение.). Естония, Чехия и други по-нови страни-членки на ЕС настигат развитите западноевропейски държави в доста отношения, дори ги задминават по някои критерии (напр. "електронното правителство" в Естония, ако това може да се сметне за важно), но България не е сред тях. Тази картина е обобщена в доклада "Индекс на настигането" [19], който поставя България на 29-о място сред 35 страни – ЕС + Исландия, Албания, Македония, Черна гора, Сърбия, Турция и Босна и Херцеговина (Следва да се има предвид, че докладът е финансиран от фондация "Отворено общество" в България и съответно работи в рамките на зададената неолиберална парадигма, напр. при оценката за "състоянието на демокрацията", и "...на икономиката". При "икономиката" оценката е висока заради ниското равнище на държавен дълг и сравнително ниското равнище на безработица. Но безработицата е на поносимо равнище само благодарение на масовата емиграция, а ниската задлъжнялост има пряка връзка с най-ниското за целия ЕС равнище на доходите. При все това общата ниска оценка като цяло съвпада с настроеността на гражданите.).

Изоставането на страната личи от три големи общи показателя:

- Индексът за човешко развитие на България я поставя на 56-о място за 2015 г., при 27-о място през 1990 ("Human Development Report 2016", Human Development for Everyone, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf);

Стопанското развитие показва устойчиво изоставане от останалите страни от ЦИЕ (https://www.google.bg/#q=romania+gross+domestic+product&stick=H4sIAAAAAAAAAAOPgUeLQz9U3MEs2rNTSzk620s_JT04syczP0y8uAdLFJZnJiTxRanpQCGr9JSC-Lz83My8xBwA0BmpdTkAAAA&spf=120);

- Демографската картина е най-лоша от всички страни в ЕС (<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=778>)

Осъзнаването на тези факти, обаче, в българското общество предизвиква по-скоро съзнание за безизходица, "политическа депресия", тъй като политическата система на страната не предлага алтернативи – системните партии доминират без уговорки политическия живот, и още по-важно, техните политики, без съществени изключения, стъпват на либералния Вашингтонски консенсус, следването на който е причина (не само в България) за влошеното състояние на обществения сектор – отбрана, образование, здравеопазване, вътрешна сигурност. Чрез медиите се налага дясното политиче-

ско говорене, а най-устойчивата за целия преход политическа сила – БСП (наследник на някогашната БКП), бидейки на власт, предприема открито десни управленски мерки, (напр. в областта на данъчното облагане), пренебрегвайки социалните нужди.

При това всички системни партии не поставят нито за момент членството в ЕС под въпрос. Европеизмът е въздигнат в ранг на държавна идеология, а във влиятелните медии не може да се срещне никакъв материал (новина, анализ), който да оспорва този европеизъм (Единствено изключение сред управляващия елит прави Симеон Дянков, финансов министър в периода 2009-2013, който отхвърля необходимостта от въвеждането на еврото в България.). Водещата тема за тези медии и за правителствената пропаганда за изминалия период са "европейските фондове", които остават главен източник на инвестиционен капитал и са в основата на положителното отношение към ЕС. Политическите сили, определяни като евроскептични – "Атака", (донякъде ВМРО) са подлагани на всеобщ натиск и техният евроскептицизъм не успява да спечели решаващи политически позиции, за разлика напр. от Унгария и Полша.

Участието на "Атака" в политическия живот е както следва: избори за НС 2005 – 21 депутати (от 240), избори за президент 2006 – 24% на балотаж, избори за ЕП 2007 – 3 депутати (от 18), избори за ЕП 2009 – 2 депутати (от 17), избори за НС 2009–21 депутати, избори за НС 2013 – 23 депутати, избори за ЕП 2014 – 0 депутати, избори за НС 2014–11 депутати, избори за НС 2017–7 депутати (в състава на коалиция).

Понастоящем има опит тези партии, "Атака" и ВМРО да бъдат и приобщени към системата, така че острието на евроскептицизма да бъде притъпено – през 2017 г. "Атака" и ВМРО са част от правителствена коалиция, начело с "дясно популистката" (но не евроскептична) партия ГЕРБ. Всички очакват, че "сумарният мек" евроскептицизъм на "патриотите" ще се смекчи още повече. Мнозина разглеждат участието в управляващата коалиция именно като желание да се "включат недоволните в системата". Поради това българският евроскептицизъм, доколкото е наличен, може да проявява главно като скрити, антисистемни настроения, които не се улавят от официозните социологически агенции, а и в България те по правило обслужват политическата система.

Така политическата депресия в българското общество се изразява по особен начин: българите са сред най-големите поддръжници на европейската интеграция, хранейки надеждата, че именно наднационалните институции ще решат проблемите пред българското общество, които излъчваният от същото това общество елит не може да реши. Така че настроенията на българите против управляващия елит се допълват от доверие и надежди (навярно

прекомерни), насочени към "европейския елит". 10 години след влизането в ЕС напр. България е под постоянно наблюдение от страна на ЕК (т.нар. "мониторинг") и под натиск за подобряване на правосъдието. Българите от една страна подкрепят този натиск, убедени, че без него политическият елит няма да промени зле работещата съдебната система. От друга страна надеждите, че този натиск ще донесе резултати постепенно намаляват след 10 г. липса на резултати, но все още недотам, че това да преобърне нагласите. За подкрепата на ЕС сред българите допринася съзнанието, че при сегашното състояние на икономиката (с практически напълно унищожена промишленост) и общественения сектор, вън от ЕС страната ще бъде нежизнеспособна.

Има още една, присъща само за България особеност, която допринася за донякъде скрития характер на българския евроскептицизъм и то е русофилията, която не се среща другаде в страните от ЕС. По исторически причини и заради културната близост българите са русофили. Преобладаващо положително отношение на българите към Русия е безспорно, но понастоящем е трудно измеримо, доколкото в условията на открито противопоставяне между НАТО и ЕС, от една страна, и Русия от друга, обективните проучвания изглеждат невъзможни. В България още преди събитията от 2014 г. се води открит антируска пропаганда, която замъглява обективната картина. Все пак едно проучване на изследователски център "Тренд" между 2 и 11 юли 2016 г. показва, че 60% от българите имат "положително" отношение към Русия, 25 на сто – "нито положително, нито отрицателно" и едва 9% "отрицателно", като без мнение са 6% (Малко по-високо одобрение, 65%, получава единствено Германия. [20]). Предвид предпазливостта към обективността на социологическите проучвания, следва да се добавят два факта от последните месеци: на изборите за президент на България през ноември 2016 г. бившият президент Росен Плевнелиев, който по време на мандата си прави особено остри изказвания против Русия, не се кандидатира, предвид високите си равнища на неодобрение и несъществуващите изгледи за успех. Изборите с грамадно превъзходство спечели Румен Радев, който като кандидат публично показва уравновесено отношение спрямо Русия. На последвалите през март избори за НС прозападните български партии с най-ясно изразени русофобски позиции – СДС и ДСБ, изобщо не попадат в парламента, въпреки всеобхватната външна, в т.ч. финансова (по линия на неправителствени организации), подкрепа.

Известно време българите живеят с надеждата, подхранвана донякъде и от руската външна политика в периода 1990-2000 г., че членството в НАТО и особено в ЕС, не е несъвместимо с добрите отношения с Русия. Събитията от последните няколко години опровергават тези очаквания. В условията на остро противопоставяне българският елит играе ролята на лоялен съюзник в НАТО, осуетявайки съвместни енергийни проекти с Русия – АЕЦ "Беле-

не", Южен поток" и др. На българското население се налага да взема страна, при което се задълбочава разделението между прозападния ("проевропейски") елит и по-голямата част от населението. В условията на т.нар. "хибридна война", това разделение, с помощта на официозните медии, остава до голяма степен скрито. Следва да се отбележи също, че сред влиятелните политически партии в България единствено споменатата партия "Атака" открито заявява проруски симпатии, докато ръководството на подозираната в русофилство БСП е до голяма степен под американско влияние и в кризисни положения е готово да обслужва интересите на САЩ (и съюзниците от ЕС). Пример за това е посещението на външният министър Кристиан Вигенин (2013-2014 г.), излъчен от БСП, в Украйна през март 2014 г., което се тълкува като политическа подкрепа на новата власт там. С други думи, българският евроскептицизъм, който засега външно не е толкова силно изразен, е и до голяма степен израз на проруски нагласи сред населението, което впрочем не се чувства удобно пред принудителния избор между ЕС и Русия.

Като се имат предвид тези съображения могат да се разберат по-добре резултатите от проучванията на нагласите в България спрямо ЕС и процеса на интеграция. Като цяло доверието на българските граждани към Европейския съюз и неговите институции е традиционно високо и е над средното за всички страни-членки. Българите са най-склонни да се доверяват на европейските институции за сметка на националните такива. Тази тенденция се запазва и през есента на 2016 г. Що се отнася до оценките за развитието на нещата на ниво Европейски съюз, оптимизмът на българите е почти двойно по-висок от средноевропейското ниво – едва 23% от жителите на всички страни-членки споделят оптимистичния възглед за развитието на нещата в ЕС – всъщност страната ни заема трето място сред 28-те страни-членки по този индикатор (Евробарометър 86).

Напълно възможно е тези нагласи и да са израз на пожелателно мислене. Както е посочено по-горе, гражданите осъзнават, че вън от ЕС България в сегашното си състояние би се превърнала в провалена държава. Те свързват Европейския съюз и членството на страната ни в него главно с възможността за свободно придвижване, работа и живот в различните страни-членки, т.е. опит за решаване на личните проблеми чрез емиграция, вместо чрез очаквано подобрение на условията в страната. В допълнение към това подкрепата за общата валута и перспективите, които тя носи за националната икономика е забележимо по-ниска. Втората по важност надежда на българите е свързана с възможната обща външна политика и политика за сигурност на съюза, т.е. отново косвеното признание, че вън от ЕС България е нежизнеспособна.

Заклучение

Евроскептицизмът не е временно явление, производно единствено на икономическата конюнктура, макар и зависимо от нея. То е резултат на сериозни разминавания между елитарния проект на европейското обединение и очакванията на гражданите на страните от ЕС, особено в Източна Европа. Подценяването, пренебрегването или осъждането на явлението пречи за разбирането на истинските проблеми на ЕС, някои от които са заложени още със самата му теоретична конструкция. Принципните противоречия между европеизма и неговите отрицатели правят малко вероятно оцеляването на ЕС в този му вид. Без съществено реформиране на съюза, вероятността силни евроскептични нагласи да избуянат на повърхността и на българския политически живот е много голяма.

Бележки:

[1] Твърде честата употреба на кавички в текста е наложителна, тъй като темата е политически чувствителна и предполага използването и на клиширани понятия, които често са със спорно съдържание. В повечето случаи поставянето на понятията в кавички е опит за разграничаване от некоректната им от научна гледна точка употреба, опит за поставяне на клишетата под съмнение, а също и покана към академичната общност за включване в опитите за тяхното прецизиране.

[2] Директива 1677/88/EWG от 16 юни 1988 година

[3] Eurostat, <http://epp.eurostat.cec.eu.int>

[4] Европейски парламент, официална страница, <http://europarl.europa.eu>

[5] "Merkel says German multicultural society has failed". BBC News. 2010-10-17, Kirkup, James. "Muslims must embrace our British values, David Cameron says". The Telegraph. Retrieved 1 February 2012.

[6] Simon, Zoltan, "Orban Says He Seeks to End Liberal Democracy in Hungary", 28.07.2014, EEST, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-28/orban-says-he-seeks-to-end-liberal-democracy-in-hungary>, "Reactions to Viktor Orbán's scandalous "illiberal democracy" speech", <http://www.freehungary.hu/index.php/56-hirek/3122-reactions-to-viktor-orban-s-scandalous-illiberal-democracy-speech>

[7] <http://www.consilium.europa.eu/bg/press/press-releases/2017/03/25-rome-declaration/>

[8] "Euroscepticism and the Global Financial Crisis", Fabio Serricchio, Myrto Tsakatika, Lucia Quaglia, http://pubman.mpg.de/pubman/item/escidoc:1567722/component/escidoc:1935866/JCMS_51_2013_Quaglia.pdf

- [9] "Euroscepticism on the rise, says EU poll", Euronews. 25/04/13, <http://www.euronews.com/2013/04/25/euroscepticism-on-the-rise-says-eu-poll/>
- [10] Standard Eurobarometer 86, "Public opinion in the European Union 86, Autumn 2016", <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.../77185>
- [11] Standard Eurobarometer 85, "Public opinion in the European Union 86, Spring 2016", <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/.../75905>
- [12] "Europa? Auf der Landkarte Russlands Wurmfortsatz", Der Tagesspiegel, 2017-04-28, <http://www.pressreader.com/germany/der-tagesspiegel/20170428/281655369967295>
- [13] Turnout 2014—European Parliament", Results-elections2014.eu., 2014-06-15, <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html>
- [14] Договор за създаване на Европейския съюз, Маастрихт, 7.2.1992г., Преамбюл, https://www.univie.ac.at/RI/eur/20070101/BG_EU20070101.pdf
- [15] <http://www.bia-bg.com/service/view/14472>
- [16] Svobodné noviny/08.03.2017 г.; Severočeská pravda/11.05.2014 г., tadesco.cz/paratdnes.czi
- [17] <http://hdr.undp.org/en/composite/trends>
- [18] Ригерт, Бернд, "Председателят на ЕС, който не иска бежанци", Deutsche Welle, 07.01.2016, <http://www.dw.com/bg/a-19370975>
- [19] State of the Union: Findings of the European Catch-Up Index, http://eupiosi.bg/fce/001/0066/files/Summary_CatchUpIndex_c.pdf, также http://politiki.bg/?cy=237&lang=2&a0i=223891&a0m=readInternal&a0p_id=959
- [20] "Проучване: 60% от българите харесват Русия, 36%—САЩ", <https://www.novini.bg/news/366124.html>

Референции:

- Боева, Бистра, (1996) "Международен маркетинг", София, "Стопанство", (Боева, Bistra, 1996 Mejdunaroden marketing, Sofia, Stopanstovo)
- Бонева, Светла, (2015) "Планът за инвестиции за Европа: предпоставка за стимулиране на инвестиционната активност в ЕС в следкризисния период (2015 – 2020 г.)", Минерва, София, стр. 34-46 (Boneva, Svetla, Planat za investizii za Evropa: predpostavka za stimulirane na investizionna aktivnost v ES v sledkrizisnia period (2015-2020 g). Minerva, Sofia, 2015)
- Васильева, Н. Ю., (2003) "Национальный фронт вчера и сегодня", "Французский ежегодник 2003", М., <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/VasilievaN-2003.html>
- Гълбrait, Джон К. (1993) "Анатомия на властта", София, Христо Ботев, 1993 (Galbrait, Dj. K. "Anatomia na vlastta". Sofia, Hristo Botev)

- Джонсън, Пол, (1984) "Съвременността: светът от двадесетте до деветдесетте години", "Климент Охридски", София, (Djonson, Pol, "Savremenostta: svetat ot dvadesette do devedesette godina", Kliment Ohridski, Sofia)
- Имануел Кант, (1993), Към вечния мир, "Проф. Марин Дринов", София (Imanuel Kant 1993, Kam vechnia mir, "Prof. Marin Drinov", Sofia)
- Кръстева, Ана, "Един призрак броди из Европа...: евроскептицизъм на евроизбори 2014", <https://annakrasteva.wordpress.com/2014/05/27/euroscepticism-and-euroelections-2014/> (Krasteva, Ana, "Edin prizrak brodi iz Evropa...: evroskepititzizmat v evroizbori 2014)
- Симеонова, Елена, "Влияние на Европейския съюз върху динамиката на вътрешнополитическите кризи в България", УИ Стопанство, София, 2011 (Simeonova, Elena, "Vlianie na Evropejskia sajuz varhu dinamikata na vatreshnopoliticheskite krizi v Balgaria", UI Stopanstvo, Sofia, 2011
- Смилов, Даниел, "Вълната на евроскептицизма", Портал Култура, <http://kultura.bg/web> (Smilov, Daniel, "Valnata na evroskeptitzizma", Portal Kultura)
- Хобс, Томас, "Левиатан", Наука и изкуство, София, 1971 (Hobs, Tomas, "Leviatan", Nauka i izkustvo, Sofia, 1971)
- Фукуяма, Франсис, "Краят на историята и последният човек", "Обсидиан", София, 1993 (Fukuyama Fransis, "Kraiat na istoriata I posledniat chovek", Obsidian, Sofia 1993)
- Цакова, Ивка, "Олигархични заплахи пред Обединена Европа, В: Ще се разпадне ли Европейския съюз?", "Фабер", София, 2016 (Cakova, Ivka, "Oligarhichni zaplahi pred Obedinena Evropa". V: Ste se razpadne li Evropeiskia sajuz", Faber, Sofia, 2016)
- Albertazzi, Daniele; McDonnell, Duncan, "Twenty-First Century Populism", Palgrave MacMillan, (2008)
- Balassa, Béla, "The Theory of Economic Integration", Routledge Revivals, the University of California, 1962
- Engels' Military Writings, 1850-1887, <https://www.marxists.org/subject/war/index.htm>.
- Habova, Antonina, "Silk Road economic belt: China's Marshall plan, pivot to Eurasia or China's way of foreign policy", KSI Transactionson Knowledge Society, Sofia, vol.1, march 2015, ISSN 1313-4787
- Klaus, Václav, "What is Europeism?", English Pages, 20. 11. 2006, <https://www.klaus.cz/clanky/1326>
- Lukacs, John, "The End of the Twentieth Century and the End of the Modern Age", New York: Ticknor & Fields, 1993
- Ray, Leonard, "Mainstream Euroscepticism: Trend or oxymoron?", Acta politica, July 2007, Vol. 42. № 2–3.
- Riishøj, Søren, "Europeanisation and Euro-scepticism.Experiences from Poland and the Czech Republic", Central European Political Studies Review, 2004, № 6/4

Sarrazin, Thilo, "Wunschdenken. Europa, Währung, Bildung, Einwanderung – warum Politik so häufig scheitert" 1. Auflage, Deutsche Verlags-Anstalt, München 2016, ISBN 978-3-421-04693-2.

Statham, Paul, "Political party cotestation over Europe in public discourses: emergent euroscepticism", Centre for European studies, University of Oslo. No.8. March 2008

Topaloff, Lubomir, "Political Parties and Euroscepticism", Palgrave Macmillan, London, 2012, ISBN 978-0-230-36176-8

Turmakov, Victor, "Euroscepticism: Factors, Types and Trends", KSI Transactions on Knowledge Society, March 2017 Volume X, Num.1

Valchev, Boyko, "EU Weaknesses and the Debate about its Future" Trakia Journal of Science, No. 2, Stara Zagora, 2017

Verheugen, Günter, "Europa muss Weltmacht werden", Internationale Politik, January 2005, pp. 34-43.

ЕВРОСКЕПТИЦИЗЪМ – СЪЩНОСТ, ПРИЧИНИ, ПРОЯВЛЕНИЕ

Евроскептицизмът в някои източноевропейски страни-членки на ЕС

Резюме:

Целта на разработката е да изследва евроскептицизма (прояви, същност, тенденции) чрез исторически и емпиричен анализ на данните, добавяйки нова стойност към досегашните анализи. Разработката изследва главно евроскептицизма в Източна Европа като ново проблемно явление.

Евроскептицизмът е част от "популизма" – реакция срещу елита и загубите, причинени от прехода към пост-индустриално общество в условията на глобализацията. Насочен е срещу елитарния характер на ЕС, неговото функциониране и неговите политики. Разнообразен по своя характер, той е реакция срещу "европеизма" като официална идеология, която е неясна и аморфна. Сблъсъкът му с основните постулати и ценности на "европеизма" не позволява компромиси. Евроскептицизмът печели политически позиции, особено в страните от Централна Европа. Там той се проявява като икономически и политически национализъм и изразява реакцията на населението срещу налагането на чужди ценности. В България евроскептицизмът изглежда слаб – членството в ЕС се смята за спасение от катастрофалните резултати от прехода към демокрация и капитализъм. Надеждата е, че съюзът ще реши проблемите, които държавата не може.

Резултати: Евроскептицизмът не е временно явление, зависимо от конюнктурата. Той отразява несъответствията между елитарския проект за обединение и очакванията на гражданите, особено в Източна Европа. Пренебрегването или осъждането на това явление пречи за разбирането на проблемите на ЕС.

Ключови думи: евроскептицизъм, европеризъм, неолиберализъм, идеология, ценности, криза, консерватизъм, национализъм, проучвания, Източна Европа.

JEL: F680

EUROSCEPTICISM–NATURE, CAUSE, MANIFESTATIONS

Euroscepticism in some East European EU-members

Abstract:

The Aim of this paper is to explore the Euroscepticism (manifestations, essence, tendencies) through historical and empirical data analysis, adding so new value to other analyses. The paper focuses mostly on the Euroscepticism in Eastern Europe as a new and problematic phenomenon.

It is part of the "populism"- a reaction against the elites and the losses of the globalist post-industrial development. Euroscepticism contests the elitist nature of the EU, its functioning and policies. Euroscepticism is a reaction against the vague and amorphous ideology of "Europeanism". The clash with the basic values of "Europeanism" does not allow compromises.

Euroscepticism gained strong political positions, particularly in Central Europe. It represents a manifestation of nationalism and expresses the reaction against imposing alien values. In Bulgaria it looks weak – the EU-membership is still considered a salvation, due to the disastrous results of the transition to democracy. There is still the hope that the union will solve the problems that the state already can't.

Results: Euroscepticism is not a temporary phenomenon, dependent on the conjuncture. It reflects serious discrepancies between the elitist project of integration and the expectations of the citizens. Neglecting or condemning the phenomenon will hamper the understanding of the real problems of the EU.

Key words: Euroscepticism, Europeanism, neoliberalism, ideology, values, crisis, conservatism, nationalism, polls, Eastern Europe.

JEL: F680